

TÜRKÇEDE SIFAT-FİİL (PARTİSİP) EKLERİNİN KALICI İSİM OLUŞTURMA İŞLEVLERİ

Ramazan SALMAN

Fiilden türeyen isimlere baktığımızda, bunların içerisinde bir zamana bağlı olarak çekimlenmiş örneklerle de karşılaşırız. Fakat bunlar, artık fiil olarak değil de isim olarak kullanılırlar. Çünkü bunlardaki zaman kavramı, büyük oranda kaybolmuştur. Bu tür isimler, sıfat-fiil eklerinden zamanla oluşan ve kullanıla kullanıla kalıcı bir hâle gelen isimlerdir. Meselâ dönen şişe takılarak kızartılan ete, önce "döner şiş kebap" deniyorken, zamanla bu deyiş kısaltarak sadece "döner" şeklinde bir isim olarak kalmıştır. Hâlbuki bu kelime, "dön-" fiiline geniş zaman eki getirilerek elde edilen bir sıfat-fiil (partisip)dir.

Burada bir noktaya önemle dikkat etmek gerekir. Bu olay, zamanla ve halkın otomatik tasarrufuyla meydana geliyor. Zaten işin orijinalliği de buradan kaynaklanıyor. Şimdi biz bu örneğe bakarak -Ar geniş zaman ekini, yapım eki olarak kullanıp kelime türetmeyiz. Çünkü bu ek, aslında bir çekim ekidir. Ama çekim eklerinin de, zamanla kelime yapma fonksiyonu vardır. Zaten dil, salt olarak bir şekiller kalıbına sığdırılıp sokulamaz. Bir şeklin aslî görevinin yanında, başka fonksiyonları da vardır.

Bu araştırmadaki amacımız; 1. sıfat-fiil (partisip) eklerini sistemli birer yapım eki gibi kullanıp kelime türetme yanlışlığına dikkat çekmek, 2. Türkçedeki eklerin sadece bir tek görevinin olmadığını veya bir şeklin çeşitli işlevleri olabileceğini ortaya koymaktır. Çünkü dil durağan değildir; aksine çok güçlü bir manevra yeteneğine sahiptir.

Birinci amacımız ışığında yukarıdaki örneğe tekrar dönelim: "Döner" kelimesinin kullanıldığı "döner sermaye" ve "döner koltuk" sözlerinde, "döner" in geçici bir sıfat olduğunu görürüz. "Döner kebap" kelime grubunun kısaca "döner" diye kalıcı bir isim hâlini alması, kullanılış özelliğinden doğan bir tasarruftur. Buna bakıp geniş zaman ekini yapım eki gibi düşünüp kullanmak, Türkçeye yapılacak sunî bir müdahale olur.

Dil, canlı bir varlık olarak sürekli bir gelişim ve değişim içerisinde. Söz gelimi Türk dilinde dün kelime olarak kullanılan bir şekil, bugün ekleşmiş bir şekil olarak karşımıza çıkmaktadır. Meselâ bugünkü -yor ve +Dir ekleri, Eski Türkçede "-yor-" ve "tur-" şeklinde iki fiildi. Keza bugün çekim eki olarak gördüğümüz bir

morfemi, yarın yapım eki fonksiyonu kazanmış bir hâlde görebiliriz. Meselâ +ÇA eşitlik eki aslında bir çekim eki iken, bazı kelimelerde yapım eki olarak görülür: *Türk+çe, Çamlı+ca...* gibi.

Dil bilgini W. Humboldt, bu konuda şöyle der: "*Dil bir eser değil, bir güç ve etkinliktir.*" Buna göre dil, olmuş bitmiş statik bir eser değil: canlı ve dinamik bir faaliyettir. A. Dilaçar dili lokomotif, gramerciyi de vagonlara benzetir. Buna göre, gramerci dil lokomotifinin arkasından gitmelidir. Eğer lokomotif gramerci olursa, o zaman dil tabîî rayından çıkabilir. Fakat gramerci, dil nizamının korunmasına katkıda bulunabilir.

Dil, sadece şekil açıklaması olamaz. Dilde şekillere dayanmayan çokça görevler vardır. Her görev veya işlev için özel bir şekil icat etmek gerekmez. Dilde şekillerin sayısı az, görevlerin sayısı ise neredeyse sınırsızdır. İşte bu bakımdan partisip ekleri her ne kadar çekim ekleri gibi görünüyorsa da, kalıcı isim oluşturmak suretiyle yapım ekleri fonksiyonuna da sahiptirler.

İlk bakışta ve esasta sıfat-fiil ekleri, fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan geçici sıfatlar yaparlar. Bu sıfatlar da, kendilerinden sonra gelen isimleri nitelerler: *Kıran* (hastalık), *keser* (alet), *tükenmez* ((kalem), *tanıdık* (adam), *yakacak* (odun)... gibi. Ancak zamanla bu sıfatlar klişeleşerek, tek başlarına bir nesneyi, bir maddeyi veya bir kavramı karşılarlar. O takdirde partisip eklerinin bu hâli, insana yapım ekleri gibi gelir. Nitekim yukarıdaki sıfat-fiillerin hepsi de, bugün tek başlarına kalıcı isim olarak kullanılabilir. Bunların cümlelerdeki kullanımları için şu örnekler verilebilir: *Koyunlara kıran girdi. O tahtayı keserle yontmalısın: Kırtasiyeciden bir tükenmez almış. Bir tanıdıkla karşılaştım. Dolmuşla mı geldin? Kış için yakacak aldınız mı?*

Bir başka husus da, partisip eklerinin ismin hâl eklerini almalarıdır. Normalde kişisi, kipi, zamanı belli bir çekimli fiil, hâl eklerini alamaz. Sıfat-fiillerde, bir teklik 3. kişi çekimi söz konusudur. İsim gibi kullanımlarında bunun da rolü olmalıdır. O takdirde, zaman kavramı da ortadan kalkar.

Sürekli bir gelişme hâlinde olan Türkçe, çeşitli sebeplerle kendi yapısındaki kurallara kaskatı bağlı kalmayacak bir esnekliktedir. Meselâ şimdi istek eki olarak bildiğimiz -(y)A eki, Eski Anadolu Türkçesinde bu görevinin yanında gelecek zaman, geniş zaman ve şimdiki zaman fonksiyonlarında da kullanılıyordu* .

Ekler, dildeki kullanım zenginlikleri içerisinde halk tarafından çok çeşitli klişeleşmelerle karşımıza çıkabilmektedir. Bu konuda Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, şu haklı tespitte bulunmaktadır: "*Kalıplaşma olayları, Türk dilinde önemli bir yer*

* Ramazan Salman, *Süle Fakih-Yusuf u Zeliha* (Transkripsiyonlu Metin-Dil Özellikleri-Seçmeli Sözlük), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1989, s. 83-84.

tutmakta ve dilin kendi kendine geliştirdiği değişik bir türetme vasıtası olarak dikkat çekmektedir." İşte partisip ekleri de, kalıplaşmış isim oluşturmakla bu gelişmeyi gerçekleştirmişlerdir. Nitekim günümüzde "gelgit olayı", "yapsat", "çıtkırıldım", "şıpsevdi" gibi cümle isimler de, dilin bu zengin kullanım yapısından ve eğiliminden doğan türetmeler olarak kabul edilebilir.

Şu hâlde kalıplaşmalar, daha önceki bir zaman diliminde kullanım tasarrufu ile yakından ilgilidir. Ve bu tür klişeleşmeler, söz konusu eklerin özel birer işlevinden kaynaklanmaktadır.

Yapım eklerinin hangi tür kelimelerden hangi çeşit kelimeler türetecekleri, hemen hemen bellidir. Ancak bütün kelime yapımları, bu eklerle gerçekleşmez. Bazı çekim ekleri de, değişik kullanımlar sonucu zamanla kelime türetmiş olarak görülebilirler; "göre" kelimesindeki -(y)A zarf-fiil eki gibi... Bu tür ekler aslî görevlerini bırakarak, eklendiği kelime tabanı ile kaynaşıp bağımsız olarak çekime soktuğu kelimeyi, bir kavramı veya nesneyi karşılayacak şekilde isimlendirebilirler: gelir, gider, yatır, pişti, gündöndü, giysi... gibi. Bu kelimelerdeki ekler, esas görevleri olan sıfat-fiil işlevini kaybederek yapım eki işlevini kazanmışlardır.

Yalnız, kaynaşma ve klişeleşmeyi türetmeden ayırmak gerekir. Fiile gelen sıfat-fiil eki, ondan yeni bir kelime veya isim yapmak amacı ile kullanılmaz. Burada partisip ekinin, özel ve o kelimeye has bir işlevi söz konusudur. Meselâ "dolmuş" kelimesindeki *-muş* eki, "dol-" fiilinden bir araç ismi yapmak amacı ile gelmemiştir. Bu anlam, zamanla oluşmuştur. Bu bakımdan günümüzdeki bazı hızlı dilcilerin yaptığı gibi, sıfat-fiil eklerini doğrudan yapım ekleri gibi kullanıp kelime türetme yoluna gitmek, dilin mantığıyla ve Türkçenin normal gelişmesiyle bağdaşmaz.

Sıfat-fiil eklerinin kalıcı isim oluşturmaları, bir zaruret ve dilin tabii işleyişi sonucudur. Bu şekiller, Türkçemizin yapısında beliren ihtiyaçlardan ve otomotikman halk tarafından oluşturulmuştur. Bu husus, Türkçenin kelime hazinesini zenginleştirme çabasının normal ve sağlıklı bir gidişatıdır. Başka bir örnekle meseleye daha geniş bir açıklık getirelim: Futbolda kaçan gol fırsatları için günümüzde sık sık kullandığımız "bu da *kaçmaz*" deyimini vardır. Bu deyim kullanıla kullanıla, ileride belki de bu olay için sadece "kaçmaz" kelimesini kullanacağız. Böylece söz konusu olayı, artık uzun uzadıya söyleme yerine bir tek kelime kullanmış oluruz.

Geçici isim veya sıfat olarak kullanılan ve zaman, olumsuzluk, meçhullük bildiren sıfat-fiiller, geldikleri fiillerle kaynaşıp klişeleştikten sonra, artık bu özelliklerini büsbütün kaybederler. Örnek olarak "çıkılmaz" kelimesindeki zaman kavramı, artık kaybolmuş durumdadır. Buradaki *-mAz* bir geniş zaman olumsuzluk eki değil de, yapım eki gibidir. Çünkü burada, bir "o *çıkılmaz*" manası yoktur; bir nesne, bir mekân anlamı vardır.

Önemli gramercilerimizden olan Prof. Dr. Muharrem Ergin, sıfat-fiil eklerini tam anlamıyla çekim ekleri olarak görmemektedir: "*Fiil işletme eklerinden biri*

olan partisip ekleri, çekim ekleri ile yapım ekleri arasında bir yer işgal ederler." Buna göre hareket vasıflarını belirten bu ekler, bir çeşit isim yapım ekleri gibidirler. Nitekim bunlar kalıcı isim oluşturdıklarında da, birer fiilden isim yapan ek özelliğini kazanırlar. Bu suretle birçok kavram, nesne, madde ve eşyayı tek başlarına karşılayabilirler: **yiyecek, yemiş, tutacak, kuşkonmaz, etyaran...** gibi.

Sıfat-fiillerin kelime hazinemizi genişlettiğine dikkat çeken Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu da; "*Sıfat-fiillerin hemen hepsi, lûgatimizde sıfat ve ad olan pek çok kelime vermişlerdir.*" demekle bu konuya benzer bir yaklaşım sergiler. Donuk isim olarak zaman anlam ve anlatımını kaybetmiş görünen bu tür fiilden kalıcı isim oluşturan ekler, **geniş zaman** (-An, -Ar, Ir, -mAz), **geçmiş zaman** (-DI, -Dık, -mİş) ve **gelecek zaman** (-AcAk, -AsI) gibi zamanlara aittirler.

Bu ekler, geçişli fiillerden özne olan isimler ve geçişsiz fiillerden de nesne olan isimler oluştururlar: **ağaçkakan, dolmuş...** gibi. Bunun yanında birçok bitki, madde ve soyut kavram ismi teşkil ettikleri de görülür. Ayrıca bir partisip, birden fazla nitelikli ismi de karşılamaktadır. Meselâ "**aldatan**" kelimesinin 1. *bir kuş ismi*, 2. *bir tür yağmur ismi*; "**kayar**" kelimesinin de 1. *bir eşya ismi*, 2. *bir tür yol ismi...* gibi anlamları vardır. İşte bunun için bu ekler bu özelliklerinden dolayı, zaman zaman yapım ekleri içinde de verilmektedirler.

Bugün kalıplaşmış ve gövde hâline gelmiş birçok kelitemizin bünyesinde de, sıfat-fiil eklerinin varlığı düşünülmektedir: **yular, eyer, sinir, kısır, çayır, dünür, dolan, tavşan, si dik, yaslık, çukur, kazan, düden, çığır, böğür, sağır...** gibi.

Şimdi sözlüklerden ve gramer kitaplarından tespit ettiğimiz kalıcı isim durumundaki partisipleri inceleyelim. Bu sıfat-fiillerde kullanılan ekleri *geçişli* ve *geçişsiz* fiillere gelmeleri bakımından ele alıp, birtakım kurallar ortaya çıkaralım. Ta ki bazı gelişigüzel kullanımların önüne geçilmesine dikkat çekmiş olalım. Önce geniş zaman sıfat-fiil eklerinden başlayalım ve bunların oluşturduğu kalıcı isimlerin *niteliklerine* de bakalım.

Geniş Zaman Sıfat-Fiil Eklerinden Oluşan Kalıcı İsimler:

-(y)An Ekiyle:

Şimdiki zaman partisip eki olarak da bilinen bu ek, günümüze iki kanaldan gelmiştir: 1. *Doğrudan* -(y)An kanalıyla, 2. *-Gan* kanalıyla. İkinci şekil için "**sıçgan>sıçan**" ve **tabış-gan** (tabış-: sıçra-, zıpla-) >> **tavşan**" örnekleri verilebilir. Bu ekin **-an, -en, -yan, -yen** olmak üzere 4 şekli vardır.

Türk dilinin hemen bütün lehçelerinde ve genel olarak Oğuz lehçelerinde kullanılan bu ek, hareket ve aksiyon isimleri de yapar. Bu bakımdan fiillere gelerek klişeleşmesi kolay olmuştur. Türkçede iş ve hareket fonksiyonu gösteren birçok somut isim bu yolla oluşmuştur. Bu isimlerin bir kısmı ise, birleşik tabiat taklidi fiillerden meydana gelmiştir: **küpdüş-en** "1. *bir kuş türü*, 2. *bir tür kış armudu*"; **şıp-**

düş-en "kapı zembereği"; **lapbas-an** "patavatsız"... gibi. Şu isim gövdeli kelimelerin bünyesinde de, **-(y)An** sıfat-fiil ekinin varlığı tahmin edilmektedir: **güven**, **inan**, or **an**, **özen**, **yalan**...

-(y)An ekiyle yapılan sıfat-fiiller, oldukça sınırlı bir şimdiki zaman anlamı ve kalıcı isim ifadesi taşırlar. Bunlar, etken çatılı ve geçişli fiillerden özne olacak isimler oluştururken; edilgen çatılı ve geçişsiz fiillerden de nesne olacak isimler meydana getirirler. Kalıcı isim oluşma süreci içinde, sıfat-fiil türündeki kelimelerin klişeleşip **mecazî** anlam kazanması da söz konusudur.

Bu açıklamalardaki hususları aşağıdaki örneklerde görmek mümkündür:

A) Geçişli veya Geçişsiz Fiillere Gelmesi Bakımından :

I. Geçişli Fiillerle Yapılanlar:

a. Tek Kelimelikler :

açan "bir dizi kas ismi"
ayran (<ayır-an) "bir içecek ismi"
bellet-en "bir dergi adı"
böl-en "bir matematik terimi"
bük-en "bir dizi kas ismi"
çevir-en "soyut bir isim"
doyur-an "manyetik alan"
düzen "soyut bir isim"
ger-en "çatlayan balıkçıklı toprak"
ısrar-an "bir çeşit alet"
karıştır-an "coğrafi terim olarak kavşak"
kaz-an "bir alet ismi"
kurutan "bir hastalık adı"
seren "gemilere takılan bir tür kereste"
Yarat-an "Yaratıcı, Allah"

aldatan "1. bir tür yağmur, 2. bir kuş adı"
belirten "tamlamalarda tamlayan"
boğazlayan "bataklık, batakhan"
bilen "soyut bir isim"
çarpan "bir matematik terimi"
diren "bir harman aleti"
döven "harmanda kullanılan bir alet"
erit-en "kimyada bir sıvı"
gönderen "soyut bir isim"
kaldıran "bir çeşit kas"
kapan "1. bir tuzak aleti, 2. hasır"
kır-an "genel olarak salgın hastalık"
ör-en "duyar; kale yıkıntısı"
tamlayan "gramerde belirten"
yönet-en "yönetici-soyut isim"

b. İki Kelimelikler :

ağaç kakan* "bir kuş ismi"
bağ kes-en "makaslı böcek"
boğaz kes-en "kıyıdaki hisar"
buz kıran "buzları kıran gemi"
çoban aldat-an "bir kuş ismi"
demir kapan "mıknatıs"
deve kaçır-an "bir çeşit sinek"

alay bozan "bir çeşit fitilli tüfek"
baldır sok-an "bir tür sinek"
böcek kapan "bir tür bitkinin ortak adı"
can kurtar-an "bir araç ismi"
çöp çatan "ara bulucu kimse"
deve bağır-tan "çetin yokuş"
et yaran "bir hastalık ismi"

* Bu tür kelime gruplarının imlâsı, aslında bitişiktir. Ancak burada, söz konusu isimlerin iki kelimededen oluştuğuna dikkat çekmek için ayrı yazılmaları tercih edilmiştir. Nitekim "Oluşturdukları İsimlerin Niteliği Bakımından" başlığı altında incelendiklerinde, bitişik olarak yazılmışlardır. Çünkü bu kelime gruplarında bir anlam kayması vardır.

findık kır an "bir alet ismi"	filiz kır an "bir çeşit fırtına"
gelin boğ an "bir bitki ismi"	gök del en "çok katlı bina"
ışık kesen "ışığı engelleyen düzen"	iş ver en "patron-soyut isim"
it boğ an "bir bitki ismi"	kan kurutan "bir bitki ismi"
kaplan boğ an "bir bitki ismi"	kar delen "bir bitki veya çiçek ismi"
karga bük en "bir bitki ismi"	karga delen "bir bitki ismi"
karınca yi yen "bir hayvan ismi"	kayış kır an "bir bitki ismi"
kaz güden "kabalık bildiren soyut bir isim"	keçi sağ an "bir kuş ismi"
kervan kır an "bir yıldız ismi"	kıl kır an "bir tür saç hastalığı"
koyun kır an "bir koyun hastalığı"	kurt boğ an "bir bitki ismi"
kuyruk kakan "bir kuş ismi"	kuyruk sallayan "bir kuş ismi"
mal kır an "sığır vebası"	maya bozan "bir madde"
nal dök en "bir çeşit yol"	namaz boz an "bir bitki ismi"
ordu bozan "1. bir huy, 2. bir tür hastalık"	oyun boz an "bir huy"
palan dök en "bir tür yokuş"	pire kapan "bir bitki ismi, nezle otu"
renk gideren "bir madde"	saban kır an "tarladaki kök"
saç kır an "bir tür saç hastalığı"	saç uzatan "bir bitki ismi"
saman kap an "kehribar"	sinek kap an "bir kuş ismi"
toz kopar an "rüzgârlı yer"	uç kurutan "1. bir mantar, 2. bir hastalık"
uşak kapan "yırtıcı bir kuş"	yedi veren "bir bitki ismi"
yel kes en "siperlik, rüzgârlık"	yel kovan "bir alet ismi"
yel tutan "bir hastalık ismi"	yer yar an "mantar"
yıldırım kır an "paratoner, yıldırımlık"	zindan delen "bir tür balık"

• Bu durumda geçişli fiillerden meydana gelmiş *tek kelimelik* isimler 30 iken, *iki kelimelik* isimlerin sayısı 60'tır. Yani iki kelimelik isimler, tek kelimelik isimlerin iki katıdır. Bu da, -y(A)n sıfat-fiil ekinin iki kelimededen klişeleşerek isim olma özelliğinin daha ağır basuğunu göstermektedir. Yalnız bu tür isimlerin birinci kelimesi, fiilin etkilediği bir nesnedir. Bu durum, ayrıca bu ekin *geçişli fiillerde* daha işlek olarak kullanıldığını ortaya koyar.

II. Geçişsiz Fiillerle Yapılanlar :

a. Tek Kelimelikler :

atılan "şelâle-coğrafi isim"	bakan "vekil-soyut isim"
bas an "kâbus"	belirtilen ""gramerde tamlanan"
benzeşen "benzeşme olayıyla ilgili terim"	bilinmeyen "bir matematik terimi"
çağlayan "1. şelâle, 2. bir erkek adı"	doğ an "1. yırtıcı bir kuş, 2. bir ekkek adı"
domal an "yer mantarı"	dön en "bir hayvan ismi"
eren "1. veli, 2. bir erkek adı"	kal an "bir matematik terimi"
kayan "sel suyu"	kesi şen "bir matematik terimi"
sarmaşan "bir bitki ismi"	duran "bir erkek adı"
gülen "bir kadın adı"	düd en (<tüten) "şelâle-coğrafi isim"
es en "1. sağlık, 2. kağıdı dingili"	kalkan "bir savaş aleti"
sap an "bir alet ismi"	sıçan (<sıç-gan) "kemirici bir hayvan ismi"
tamlanan "gramerde belirtilen"	var an "olumsuzlukları sıralayan kavram"

b. İki Kelimelikler:

güne bakan "bir bitki ismi, ayçiçeği"	kara basan "kâbus"
kulağa kaçan "bir böcek ismi"	süre gelen "daima, sürekli vs"
kara kaçan "eşek-hayvan ismi"	küp düşen 1. bir kuş ismi, 2. kış armudu"
lap basan "patavatsız-soyut isim"	şıp düşen "kapı zembereği veya mandalı"
tap basan "patavatsız-soyut isim"	yere geçen "1. havuç, 2. bir tür sarı ot"

• Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki **-(y)An** partisip eki, *geçişsiz fiillere* gelirken daha çok *tek kelimelik* örnekleri tercih etmektedir. Çünkü yukarıdaki örneklerin 24'ü *tek kelimelik*, 10'u ise *iki kelimelik*dir. Hâlbuki bu durum, *geçişli fiillerde* tam tersineydi.

• Genel tablo ise şöyledir: *Geçişli fiillerden* oluşan kalıcı isim sayısı $30+60=90$ iken, *geçişsiz fiillerden* meydana gelen kalıcı isim sayısı ise $24+10=34$ 'tür. O hâlde bu sıfat-fiil eki, *geçişli fiilleri isimleştirme bakımından daha elverişlidir*. Zaten bu ek, çoğu zaman etki edeceği bir nesne istemektedir.

B) Oluşturulan İsimlerin Niteliği Bakımından:**I. Alet ve Eşya İsimleri:**

- alaybozan: "eskiden kullanılan bir çeşit fitilli tüfek"
boğazkesen: "su kenarında yapılmış kale"
buzkıran: "donmuş deniz, göl veya ırmaklarda buzları kırıp yol açan gemi"
cankurtaran: "acil hasta veya yaralıları hastaneye yetiştirmekte kullanılan araç"
demirkapan: "mıknatıs"
diren: "harmanda sapları yaymaya yarayan uzun çatallı ağaç"
döven: "harmanda ekini dövmeye yarayan ve önüne koşulan hayvanla çekilen alet"
esen: "kağrı denilen iki tekerlekli arabanın tek parça olan dingili"
findıkkıran: "findık, ceviz ve badem gibi şeyleri kırmağa yarayan demir kıskaç"
gökdelen: "yirmi, otuz, ya da daha çok katlı bina"
ısıran: "fırında ekmek, börek vb. şeyleri çevirip tutmağa yarayan bir alet"
ışıkkesen: "karanlık odalara girip çıkarken odaya ışık sızmasını sağlayan aygıt"
kalkan: "ok ve kılıca karşı öne tutulup koruma görevi yapan alet"
kapan: "hayvan ve kuş tutmağa yarayan alet, tuzak"
kazan: "su kaynatmaya veya yemek pişirmeye yarayan büyük ve kulplu tencere"
ören: "eski duvar, şehir veya kale yıkıntısı, harabe virane"
samankapan: "kehribar"
sapan: "taş atmak için kullanılan ipli torba; eski bir silâh çeşidi"

seren: "gemilerde üzerine dört köşe yelken gerilmek için direğe takılan ağaç"

şıpdüşen: "kapı zembereği veya mandalı"

yelkesen: "yarışlarda yelin etkisinden korunmak için öne takılan siperlik, rüz-gârlık"

yelkovan: "yelin yönünü göstermek için dik bir eksene geçirilen hafif levha"

yıldırımkıran: "yıldırımlara karşı binaların tepesine yerleştirilen aygıt paratoner"

II. Hayvan, Özellikle de Kuş İsimleri :

ağaçkakan: "ağaçları gagalayarak yuva yapan uzun gagalı bir kuş"

aldataan: "alacakuş da denen bir cins kuş"

bağkesen: "makaslıböcek"

baldırsokan: "kan emen, türlü hastalıklar bulaştıran zararlı bir sinek türü"

çobanaldatan: "kırgangıçtan büyükçe bir kuş veya alacatavuk"

devekaçıran: "develere musallat olan bir çeşit sinek"

doğan: "küçük kuş ve hayvanlarla beslenen yırtıcı bir kuş türü"

dönen: "at, deve, koyun, keçi gibi hayvanların küçük yaşlarına verilen ortak ad"

karakağan "eşek, merkep"

karıncayiyen: "karıncalarla beslenen çeşitli hayvanlara verilen ortak ad"

keçisağan: "dağ kırlangıcı cinsinden bir kuş veya çobanaldatan"

kulağakağan: "çabuk yürüyen, kuyruğu çatal biçiminde olan küçük bir kara böcek"

kuyrukkakan: "böcek ve hayvan ile beslenen ötücü türden küçük bir kuş"

kuyruksallayan: "yont kuşu türü, peygamber kuşu"

küpdüşen: "tatarcık da denen bir çeşit kuş"

sıçan: "pek çok çeşidi olan kemirici bir hayvan türü, fare"

sinekkapan: "sinekleri ve böcekleri yakalayan küçük ötücü kuşlara verilen ad"

uşakkapan: "küçük çocukları kaldırıp götüreren akbaba"

zindandelen: "iki kilogramdan büyük palamut balığına verilen ad"

• Bu kategoride dikkatimizi çeken husus, *geçişli fiillerle* klişeleşmiş *iki kelime-lik* isimlerin ağırlıkta oluşudur. Bunların çoğu da *kuş* isimidir. Bu isimlerin hen hepsi, bu kuşların yaptığı iş ve etkiledikleri nesne ile ilgilidir. Prof. Dr. Osman Neditun Hocanın tespitine göre zaten Türkçedeki kuş isimleri, genellikle yapıkları fiil veya işle bir anlam bağı içerisindedir. Meselâ "*ördek*" kelimesi de, "*ödür-*" yani "*seç-*" fiiliyle ilgilidir.

III. Bitki İsimleri:

- böcekkapan: "bir kısım organları böcek yakalayıp sindiren bitkilerin ortak adı"
 domalan: "yer mantarı"
 gelinboğan: "bir ahlat türü"
 günebakan: "ayçiçeği"
 itboğan: "acı çiğdem"
 kankurutan: "yanlış olarak "abdüsselâm" da denilen bir bitki"
 kaplanboğan: "boğan otunun çok zehirli olan bir türü, itboğan"
 kardelen: "nergisgillerden baharda pek erken çiçek açan soğanlı bir bitki"
 kargabüken: "Hindistan'dan getirilen bir ceviz türü"
 kargadelen: "son derece yumuşak kabuklu badem"
 kayışkıran: "sapankıran da denilen, kökleri sert ve sağlam bir çeşit ot"
 koyunkıran: "kılıçotu"
 kurtboğan: "kaplanboğan da denilen bir cins bitki"
 küpdüşen: "bir cins kışlık armut"
 namazbozan: "eğrelti otu türünden bir bitki"
 pirekapan: "pirelere karşı kullanılan bir bitki, nezle otu"
 sabankıran: "pek sert bir cins kök"
 saçuzatan: "çender de denen bir bitki"
 sarmaşan: "sarılğan da denen bir bitki"
 topatan: "hoş kokulu, sarı renkli uzunca bir kavun çeşidi"
 uçkurutan: "turunç cinsi ağaçlarda görülen bir çeşit mantar"
 yediveren: "senede birkaç defa meyve ve çiçek veren asma, gül vb."
 yeregeçen: "1. havuç, 2. bir tür sarı ot"
 yeryaran: "mantar"

• Bitki adlarında *olumsuz* bir anlam hâkimdir: *boğan, kıran, kurutan, bozan* vs. gibi... Genellikle bir şeye engel olan *bitki* isimleri ile karşı karşıyayız. Ayrıca bu isimlerin büyük bir çoğunluğu, *geçişli fiillerden oluşmuştur*. Çok azı, geçişsiz fiilleri kalıplaşmış isim hâline getirmiştir.

IV. Soyut (mücerred) İsimler ve Terimler :

- bakan: "hükümet veya bakanlar kurulu üyesi, vekil"
 basan: "ağırlık yahut kâbus anlamında bir söz"
 belirten: "bir dil bilgisi terimi olarak tamlayan"
 belirtilen: "bir dil bilgisi terimi olarak tamlanan"
 benzeşen: "benzeşme olayında kullanılan bir dil bilgisi terimi"
 bilen: "bir işe vâkıf olan; usta, hünerli vs."

- bilinmeyen: "denklemler için kullanılan bir matematik terimi"
 bölen: "bölme işleminde kullanılan bir matematik terimi"
 çarpan: "çarpma işleminde kullanılan bir matematik terimi"
 çeviren: "dönderen, çekip çeviren, sevk eden"
 çöpçatan: "evlendirmek üzere bir kız veya kadınla erkeğin arasını bulan kimse"
 düzen: "yerleştirme, yerli yerine koyma; nizam, idare biçimi"
 eren: "maneviyat büyükleri için kullanılan bir söz, ermiş kimse"
 esen: "sağ salim, sağlıklı gibi anlamlara gelen bir söz"
 gönderen: "bir mektup veya posta terimi"
 işveren: "belli bir ücret karşılığında işçi çalıştıran kimse, patron"
 kalan: "bölme işleminde kullanılan bir matematik terimi"
 karabasan: "sıkıntı ve boğulma duygusuyla karışık korkulu rüya, kâbus"
 kazgüden: "kaba insanlar için kullanılan bir terim"
 kesişen: "matematikte birini geçen çizgilerden her biri"
 lapbasan: "patavatsız, dengesizce hareket eden"
 ordubozan: "dedikodu yaparak ara açan kimse, fesatçı"
 oyunbozan: "bir işi tek taraflı olarak bozan kimse, hile yapan, dubaracı"
 savan: "kıymeti az olan, değersiz"
 süregelen: "süren, devamlı olan, akıp giden..."
 tamlanan: "bir dil bilgisi terimi olarak belirtilen"
 tamlayan: "bir dil bilgisi terimi olarak belirten"
 tapbasan: "patavatsız, dengesizce hareket eden"
 varan: "olumsuzlukları sıralamak için kullanılan bir terim (varan 1, varan 2 gibi...)"
 yöneten: "bir işi yürüten, idare eden"

• Bu kategoriye giren isimlerin ekserisi, sonradan türetilmiştir. Yani, bir nevi **-(y)An** sıfat-fiil ekini bir yapım eki gibi kullanmak suretiyle fiillerden isimler türetilmiştir. Bu durum, dilin tabii yapısını ve işleyişini zorlamaktadır. Partisip ekleri, ancak geldikleri fiillerle kalıplaşarak zamanla ve kendiliklerinden kalıcı isimler yapabilirler. Bu ekleri zorlama ile türetme ekleri gibi kullanmak, sakıncalıdır ve bu durum, dilin normal akışına dışarıdan bir müdahale olarak değerlendirilebilir.

V. Hastalık İsimleri:

- etyaran: "daha çok parmaklarda çıkan ve derinlere kadar işleyen dolama"
 kılkıran: "saçların dökülmesine yol açan bir hastalık"
 kıran: "yok eden, mahveden, telef eden hastalıkların genel adı"
 koyunkıran: "kılıç otuyla bulaşan bir koyun hastalığı"

kurutan: "hayvanların burnunda kemik oluşturup ölmelerine yol açan bir hastalık"

malkıran: "sığır vebası"

mantardoğuran: "mantar tabakasını doğuran büyüten doku"

ordubozan: "varis hastalığının bacaklarda olanına verilen ad"

saçkıran: "kılları düşüren bir deri hastalığı, kılkıran"

uçkurutan: "turunç cinsi ağaçlarda kurumalara yol açan bir mantar hastalığı"

yelyutan: "atlarda hava yutmakla beliren bir kusur"

• Bu kısımdaki bütün örnekler, *geçişli fiillerden oluşmuş isimlerdir*. Çünkü "kır-, yar-, kurut-, boz-" gibi fiillerin etki edecekleri birer nesneyi isteyecekleri açıktır.

VI. Yer İsimleri, Coğrafi Terimler ve Tabiatla İlgili Kelimeler:

aldatan: "ince ince yağarak çok ıslatıcı bir çeşit yağmur"

atılan: "şelâle, çağlayan"

boğazlayan: "1. bataklı yeri, batakhanesi; 2. Yozgat ilinin bir ilçesi"

çağlayan: "köpürerek ve ses çıkararak akan su, şelâle, yüksek yerden akan su"

devebağırtan: "taşlık yokuş"

doyuran: "bir çelik çubuğu doyma noktasına getiren indükleyici manyetik alan"

düden: "yer altına akan suların oyup oluşturduğu derin kuyu, derin uçurumlu şelâle"

filizkıran: "mayıs ortalarında çıkan ve çoğu kez bağ filizlerini kıran fırtına"

geren: "kuruyunca çatlayan balçıklı ve ekime elverişsiz toprak"

kariştıran: "iki nehrin birleşip kariştığı yer veya kavşak"

kayan: "dağdan hızla inen zorlu sel"

kervankıran: "(sabahleyin görüldüğü için) zühre yıldızı veya çoban yıldızı"

kıran: "1. kıyı, kenar; 2. verimsiz toprak; 3. iki akarsu arasında kalmış bayır"

naldöken: "taşlıklı, çakıllı yol"

palandöken: "taşlıklı ve yokuş yer"

tozkoparan: "çok rüzgârlı yer"

• Bu bölümdeki isimlerin de, daha çok *geçişli fiillerden oluştuğuna* dikkat etmek gerekir. Geçişsiz fiillerden kalıplaşan isimler ise, hep "şelâle" manasına gelmektedir. Meselâ, ikinci örnekteki ismin "at-" filinden değil de, "atıl-" filinden oluşmuş olması ilginçtir.

VII. Kimyasal ve Fiziksel Madde İsimleri:

ayran: "yoğurttan elde edilen bir içecek"

doyuran: "fizikte bir sıvının içinde eriyerek onu doyma noktasına getiren madde"

demirkapan: "mıknatıs"

eriten: "kimyada katı cisimleri eritebilen sıvı"

mayabozan: "mayalanmaya engel olabilen madde, antiyem"

renkgideren: "kimyada renkli maddelerin renklerini yok etmeye yarayan madde"

• Bu kategorideki bütün isimler, *geçişli fiillerden meydana gelmiştir*. Bu isimlerin hemen hepsi, dilin normal işleyişinden oluşmuş benziyor.

VIII. Özel İsimler veya Şahıs Adları: Bunun için bir kural yoktur. Hemen hemen bütün sıfat-fiiller, özel isim veya şahıs adı olarak kullanılabilir.

Bellekten: "bir dergi adı"

Çağlayan: "bir erkek adı"

Doğan: "bir erkek adı"

Duran: "bir erkek adı"

Eren: "bir erkek veya kadın adı"

Gülen: "bir kadın adı"

Kurtaran: "bir erkek adı"

Seren: "bir kadın adı"

Yaratan: "Yaratıcı, Allah"

• Bu ekle yapılmış *şahıs* adlarını, istediğimiz kadar çoğaltabiliriz. Çünkü bu, insanların tasarrufuna kalmış bir durumdur. Ama halkımız, bu konuda da farkında olmadan dilimizin tabiatına uymakta ve gelişigüzel bir şekilde her sıfat-fiili, özel isim olarak çocuğuna koymamaktadır.

IX. Organ İsimleri:

açan: "kemikler arasındaki açıkları genişletmeye yarayan kasların genel adı"

büken: "kemikler arasındaki açıkları daraltmaya yarayan kasların genel adı"

kaldıran: "bazı organları yukarı doğru kıvılcıdan kasların genel adı"

• Görüldüğü gibi bu alt başlıktaki bütün örnekler, *kas* isimleridir ve bunların hepsi de *geçişli fiillerden oluşturulmuştur*. Ancak, bunlar Batı dillerindeki anatomik terimlerin karşılığı olarak türetildiği için, sağlıklı bir tasarruftan söz etmek tartışma götürülebilir. Ayrıca bunlar hem *topluluk* isimleridir, hem de **-(y)An** gibi tekillik ifade eden bir ekle meydana getiriliyor.

• Şunu da kaydetmek gerekir ki **-(y)An** sıfat-fiil ekiyle oluşan veya meydana getirilen isimlerin bir kısmı, kelimelerin gerçek anlamları dışında bir mana taşımaktadırlar. Buna göre, kelimeleri anlam kaymasına uğramış **mecazî isimler** şunlardır: *alaybozan, aldatan, atılan, bağkesen, boğazkesen, çöpçatan, devebağirtan, domalan, dönen, düden, gelinboğan, gökdelen, günebakan, ısırın, kankurutun, karabaşan, karakaşan, kardelen, kayan, kazgüden, keçisağan, kervankıran, kıran, kulağakaşan, küpdüşen, lapbasan, naldöken, namazbozan, ordubozan, polandöken, saçu-*

zatan, sıçan, şıpdüşen, topatan, tozkoparan, varan, yediveren, yelkovan, yeregeçen, zindandelen

• Böylece **-(y)An** geniş zaman sıfat-fiil (partisip) ekiyle oluşmuş veya meydana getirilmiş isimlerden tespit ettiklerimizde, isimlerin niteliği bakımından şöyle bir tablo ortaya çıkıyor:

Alet ve eşya isimleri: 23 adet

Hayvan, özellikle de kuş isimleri: 19 adet

Bitki isimleri: 24 adet

Soyut(mücerred) isimler ve terimler: 30 adet

Hastalık isimleri: 11 adet

Yer isimleri, coğrafî terimler ve tabiatla ilgili isimler: 16 adet

Kimyasal ve fiziksel isimler: 6 adet

Özel isimler veya şahıs adları: 9 adet

Organ isimleri: 3 adet

Toplam: 141 adet.

Bunların 40'ı gerçek anlamlarının dışında, yani mecazî manada kullanılıyor.

• Şu hâlde bu ek; daha çok *alet, hayvan, bitki isimleri ile soyut kavramlar* oluşturmaya elverişlidir diyebiliriz. Organ, madde ve özel isimler için pek işlek bir ek değildir.

-Ar, -Ir,- Ur,- r Ekiyle:

Bu ek de fiil kök ve gövdelerine getirilerek, geniş zaman ifade eden sıfat ve kalıcı isimler yapar. Ünlü ile biten fiillere **-r** şeklinde gelirken, ünsüzle biten fiillere ise **-Ar** veya **-Ir, -Ur** şekillerinde gelir.

Bugün "*kömür, demir, bakır, çakır, bağır*" gibi kelimelerin bünyesinde de **-Ir,-Ur** partisip ekinin klişeleşmiş olduğu tahmin edilmektedir. Yalnız, bu örneklerdeki ekler başka şekillerde de olabilir. Çünkü bunlarda zaman kavramı yoktur.

Bu sıfat-fiil eki, sınırlı bir şimdiki zaman kavramı da taşımaktadır. **-(y)An** ekine göre daha nispi bir "*kılıcı*" manası vermektedir.

Bu ek de, **-(y)An** eki gibi oluşturduğu sıfat ve isimlerdeki fiil çatılarının anlamlarını korur.

-Ar, -Ir, -Ur, -r biçimlerinde karşımıza çıkan bu sıfat-fiil eki, kolayca kalıplaşabilen isimler meydana getirmeye elverişlidir. Bu arada, zaman niteliklerini kaybederek klişeleşmiş kelimelerde de bulabiliriz bu eki: *obur* (<op-: Uygurcada yut, çekip yut-), *değer, yaşar, çukur, çadır* (<çat-: uçlarını yukarıda bağla-)... gibi.

Şimdi, bu ekle oluşmuş kalıcı isimlerden tespit ettiklerimizi tasnif edelim:

A) Geçişli veya Geçişsiz Fiillere Gelmesi Bakımından:

I. Geçişli Fiillerle Yapılanlar:

a. Tek Kelimelikler:

açar: "1. alet ismi, 2. iştah açıcı yiyecek"
 çadır: "eşya ismi (çat-: uçlarını bağla-)"
 çalkar: "bir alet veya eşya ismi"
 çeker: "soyut bir kavram"
 düşünür: "soyut kavram olarak düşünür"
 kılâr: "1. bitki ismi, 2. madde ismi"
 obur: "soyut bir isim (op-: yut-)"
 ölçer: "bir eşya ismi"
 yazar: "soyut kavram olarak müellif"

atar "soyut bir kavram"
 çalar: "bir alet ismi"
 çapar: "1. soyut isim, 2. alet ismi"
 çukur: "yer ismi (çok-: kaz-)"
 ister: "soyut bir kavram"
 keser: "bir alet ismi"
 okur: "soyut kavram olarak okuyucu"
 tutar: "1. soyut isim, 2. hastalık ismi"

b. İki Kelimelikler:

atar damar: "bir organ ismi"
 biçer döver: "bir alet veya makine ismi"
 bilir kişi: "soyut bir kavram"
 ivme yazar: "bir alet veya eşya ismi"
 kükürt atar: "1. bir kavram 2. yer ismi"
 renk ölçer: "bir alet veya eşya ismi"
 süre yazar: "bir alet veya eşya ismi"
 top çeker: "araç ismi olarak savaş gemisi"
 uçak savar: "bir alet veya silâh ismi"
 yağış ölçer: "bir alet veya eşya ismi"
 yiv açar: "bir alet veya eşya ismi"

biçer bağlar: "bir alet veya makine ismi"
 bilgisayar: "bir alet veya eşya ismi"
 ısı ölçer: "bir alet veya eşya ismi"
 kuvvet ölçer: "bir alet veya eşya ismi"
 okur yazar: "soyut bir kavram"
 sıvı ölçer: "bir alet veya eşya ismi"
 tank savar: "bir alet veya silâh ismi"
 toplar damar: "bir organ ismi"
 uzun çalar: "bir alet veya eşya ismi"
 yay çiz er: "bir alet veya eşya ismi"
 yükseklik ölçer: "bir alet veya eşya ismi"

• Bunlardan "*biçer bağlar, biçer döver, okur yazar*" örnekleri, birer ikilemedir. Bu ikilemeleri meydana getiren her iki kelimedede de, söz konusu geniş zaman partisip eki vardır.

Bir diğer değişik durum da, "*atar damar, bilir kişi, toplar damar*" örneklerinde görülür. Bunlarda ise ilk kelimeler sıfat-fiil, ikinci kelimeler de isimdir. İki kelime birlikte birer sıfat tamlaması olup, tek bir kavramı karşılamaktadır.

Ancak ne var ki bu örneklerin hepsi de, sonradan ve **-Ar, -Ir, -Ur, -r** partisip ekinin yapım eki gibi kullanılmasıyla elde edilmiştir.

II. Geçişsiz Fiillerle Yapılanlar:

a. Tek Kelimelikler :

ağır: "soyut kavram (ağ-: ak-; çek-)"
 çağlar : "1. şelâle, 2. şahıs adı"
 değer : "soyut bir kavram"
 gelir: "soyut bir kavram"
 göçer: "soyut bir kavram"
 kayar: "1. eşya ismi, 2. yol ismi"
 konar: "yer ismi, mekân"
 uyar: "soyut bir kavram olarak benzer"
 yaşar: "şahıs adı (erkek ismi)"
 yenir: "1. soyut kavram, 2. hastalık adı"

benzer : "soyut bir kavram"
 çıkar: "menfaat-soyut kavram"
 döner: "yemek ismi"
 gider: "soyut bir kavram"
 güler: "şahıs adı (kadın ismi)"
 kaynar: "yer ismi olarak pınar"
 taşanır: "1. eşya ismi, 2. soyut kavram"
 yarar: "soyut bir kavram olarak fayda"
 yatır: "yer ismi olarak türbe"
 yeter: "şahıs adı (kadın ismi)"

b. İki Kelimelikler:

göçer konar: "soyut bir kavram"
 uyur gezer: "soyut bir kavram"

ortak yaşar: "soyut bir kavram"
 yanar döner: "soyut bir kavram"

• Bu kategoriye giren 4 isimden 3'ünün *ikileme* biçiminde olması, dikkat çekmektedir. Ayrıca bu tür ikilemelerde, ikilemeyi meydana getiren fiillerin ikisi de *geçişsizdir*. Bu durum, *iki kelimelik geçişli fiil* kategorisinde de görülmüştü. Bu da, Türkçenin ayrı bir uyum ve âhengi olarak değerlendirilebilir.

• $-(A/I,U)r$ partisip ekinin geçişli ve geçişsiz fiillere gelmesiyle oluşmuş isimler için şöyle bir tablo ortaya çıkıyor: *Geçişli fiillerden* meydana gelen $17+22=39$ isme karşılık, *geçişsiz fiillerden* meydana gelen veya getirilen $20+4=24$ isim vardır.

Geçişli fiillerle oluşturulan *tek kelimelik* isim sayısı 17 de kalırken, *geçişsiz fiillerle* meydana getirilen *tek kelimelik* isim sayısı 20'yi bulmaktadır. Böylece *tek kelimelik* isim teşkilinde, bu geniş zaman sıfat-fiil ekinin -az bir fakla da olsa- *geçişsiz fiilleri tercih ettiğini* görüyoruz. Sebebi ise, bu ekin etki edeceği *nesnelere* fazlaca istememesidir. Bu örneklerin çoğu da, zamanla ve kendiliğinden meydana gelmiş olarak kuvvetli bir bünyeye sahiptir: *benzer, çağlar, değer, göçer, konar, yaşar, yatır...* gibi. O hâlde $-(A/I,U)r$ sıfat-fiil ekini, zorlamayla geçişli fiillere getirmek suretiyle isim yapmaya çalışmak hatalı olur.

Buna mukabil iki kelimelik isim oluşumunda, *geçişli fiillerin geçişsiz fiillere büyük fark attığı* ortaya çıkıyor: 20'ye karşılık 4... Demek ki $-(A/I,U)r$ eki, *iki kelimelik isim teşkilinde geçişli fiilleri tercih ediyor*. Ancak bu isimlerin hemen hepsinin, sonradan türetildiğini de unutmamak gerekir. Onun için geçişsiz fiillerden oluşmuş iki kelimelik örnekler (*göçer konar, uyur gezer, yanar döner*), geçişli fiillerden meydana getirilmiş iki kelimelik örneklerden daha güçlü bir bünye veya ya-

piya sahiptir. Ayrıca, bu ekle oluşmuş ya da oluşturulmuş *iki kelimelik örnekler için "cümle isimler"* tabiri de kullanılabilir.

B) Oluşturulan İsimlerin Niteliği Bakamından:

I. Alet ve Eşya İsimleri:

açar: "anahtar veya miftah"

biçerbağlar: "ekinleri biçen ve demet hâline koyan makine"

biçerdöver: "ekini biçen, tanelerini ayıran ve sapları balya hâline getiren makine"

bilgisayar: "yüklenen bilgilere göre karmaşık işlemleri yapan elektronik makine"

çadır: "göçebelerin veya kırdaki insanların keçe, deri ve kıldan yaptıkları barınak"

çalar: "zil, çingirak, çan gibi şeyleri çalacak bir düzeni olan aygıt"

çalkar: "pamuk kozalarını temizlemeye yarayan seyrek gözlü büyük kalbur"

çapar: "takadan daha büyük bir çeşit Karadeniz yöresi kayığı"

ısıölçer: "cisimlerin ısınma ısısını ölçmeye yarayan aygıt, kalorimetre"

ivmeyazar: "bir hareketin ivmesini çizerek belirleyen alet"

kayar: "hayvanın buz üzerinde yürümesini sağlayan çengelli nal"

keser: "kısa bir sapa geçirilmiş bir tarafı keskin, bir tarafı çekiç şeklinde alet"

kuvetölçer: "kuvetleri ölçmede kullanılan aletlerin genel adı, dinamometre"

ölçer: "ateşi karıştırmaya yarayan demir kol, gelberi"

renkölçer: "bir sıvının renk derecesini ölçmeye yarayan aygıt, kolorimetre"

sıvıölçer: "bir sıvının yoğunluğunu ölçmeye yarayan cihaz"

süreyazar: "bir zaman saatine bağlı olarak saat ve dakika başlarını yazan aygıt"

tanksavar: "tankları tahrip etmek amacıyla kullanılan silâhlara verilen ad"

taşınır: "taşınabilir eşya ile para, altın vs. gibi değerlere verilen genel ad"

topçeker: "ağır top taşıyan küçük savaş gemisi, gambot"

uçaksavar: "düşman uçaklarını düşürmek için kullanılan silâhlara verilen ad"

uzunçalar: "uzun devirli büyük plâk, longpley"

yağışölçer: "bir yere düşen yağış miktarını tayin etmeye yarayan alet, plüviyometre"

yayçizer: "çember çizmekte kullanılan aygıt, pergel"

yivaçar: "metal çubuk ve borulara diş açmakta kullanılan alet, pafta"

yükseklikölçer: "uçaklarda yüksekliği ölçen alet, altimetre"

II. Soyut İsimler ve Kavramlar:

ağır: "1. ağırlık, 2. değer, kıymet"

atar: "cüret, cesaret"

benzer: "karşılaştırılabilir veya birbirinin yerini alabilir nesne ya da kimse, eş"

bilir kişi: "bir konuda bilgisine güvenilen, kendisine başvuru ehil kimse"

çapar: "1. postacı, ulak; 2. benekli abraş; 3. renksiz olan insan veya hayvan"

çeker: "bir tartma aygıtının kaldırabildiği ağırlık miktarı"

çıkar: "1. menfaat, kâr, kazanç; 2. bir sonuca ulaşma, iyi sonuç verme"

değer: "1. kıymet, paha, karşılık, bedel; 2. şeref, haysiyet; 3. ehliyet"

düşünür: "kendine has görüşleri olan kimse, düşünen kimse, mütefekkir"

ister: "bir işin gerektirdiği şey, gerek, icap"

gelir: "bir kimseye mahsul, kira gibi belli yerlerden gelen kazanç, irat, varidat"

gider: "harcanmış olan para, masraf veya yapılan harcamalar"

göçer: "çadırda yaşayan göçebe, yazları yaylalara giden insan toplulukları"

göçer konar: "yeri belli olmayan, oradan oraya göçüp konan insan topluluğu"

kayar: "hayvan nallarının mihlarını değiştirerek yeniden kullanma"

obur: "gereğinden çok yemek yiyen kimse"

okur: "daha çok gazete ve dergi okuyucularına verilen ad"

okur yazar: "öğrenim görmüş, okuması yazması olan kimse"

ortakyaşar: "başka bir canlı ile ortak yaşayan canlı varlıklara verilen genel ad"

tutar: "bir şeyin sayı bakımından bütünü, yekün, miktar vs."

uyar: "benzer, misil, eş vs."

uyurgezer: "uyku esnasında farkında olmadan kalkıp dolaşan, konuşan kimse"

yanardöner: "1. kıpırdadıkça renkleri değişen kumaş; 2. istikrarsız, kararsız

kimse"

yarar: "bir şeyden elde edilen sonuç, fayda, çıkar veya kâr"

yazar: "edebiyat, ilim veya sanat alanında eser yazan kimse, muharrir, müellif"

III. Yer İsimleri veya Coğrafi Terimler :

çağlar: "kayalara çarpıp köpürerek düşen su, şelâle"

kayar: "keçi yolu, patika"

kaynar: "kaynak, pınar"

konar: "misafirhane, konuk evi"

kükürt atar: "kükürtlü buhar çıkaran ve üzerinde kükürt biriken alan"

yatur: "evliya kabri veya türbe; belli mezar"

IV. Özel İsimler veya Şahıs Adları:

Çağlar: "bir erkek adı"

Güler: "bir kadın adı"

Yaşar: "bir erkek adı"

Yeter: "bir kadın adı"

V. Bitki ve Yemek İsimleri:

açar: "iştah açmak için yenen turşu, sos gibi yiyeceklerin genel adı"

döner: "büyük bir şişe sarılmış etlerin döndürülerek kızartılmasıyla yapılan kebap"

kılar: "hilâlotu ve kuzgunyağı da denen bir bitki"

VI. Organ İsimleri:

atar damar: "vücudun çeşitli yerlerine kan götüren damar, kırmızı kan damarı"

toplar damar: "kanı organlardan yüreğe taşıyan damar"

VII. Hastalık İsimleri:

tutar: "vakitli vakitsiz veya habersiz tutan hastalık, sara"

yenir: "yiyici çıban biçiminde bir hastalık türü"

• Şimdi de bütün bu isimler içinde, gerçek manası dışında kullanılanları, yani **mecazî** anlamlı olanları sıralayım: *açar, atar, bilgisiyar, çıkar, güler, ister, kayar, kaynar, kılar, kuvvetölçer, tutar, uzunçalar, yanardöner, yenir...* Zaten sıfat-fiil ekleri, bir bakıma mecazî isimler oluştururlar.

• **-Ar,-İr,-Ur,-r** geniş zaman partisip ekinin genel bir tablosunu bakarsak, şöyle bir sonuçla karşılaşırız: *26 adet isim alet ve eşyayı, 25 adet isim soyut kavramları, 7 adet isim yer ve coğrafi kavramları, 4 adet isim şahısları, 3 adet isim bitki ve yemekleri, 2 adet isim organları, 2 adet isim de hastalıkları* karşılıyor.

Şu hâlde bu sıfat-fiil eki, *daha çok alet ve eşya isimleri ile soyut kavramları* klişeleştirmeye elverişli bir ektir.

-mAz Ekiyle:

Bu da, bir geniş zaman sıfat-fiil ekidir ve bir önceki ekin olumsuz şeklidir. Aslında geniş zamanda bir fiilin olumsuz yargısını veren bu ek, zamanla kullanıldığı çekimli fiili kalıcı isim hâline sokabiliyor. Bu da, diğer partisip ekleri gibi çatı anlamlarını değiştirmeden geniş zaman kavramı veriyor. "**-maz,-mez**" olmak üzere iki şekli vardır.

Kısaca **-(A/I,U)r** eki için söylenenler, bu ek için de geçerlidir. Yalnız bu ek, klişeleşmiş isim oluşturmada bir önceki ekin daha az işlektir.

Şimdi örneklere geçelim:

A) Geçişli veya Geçişsiz Fiillere Gelmesi Bakımından:**I. Geçişli Fiillerle Yapılanlar:****a. Tek Kelimelikler:**

açmaz: "soyut isim olarak bir oyun"
kesmez: "soyut kavram olarak küt"

anla maz: "soyut kavram, bir huy"
umursamaz: "soyut kavram, bir huy"

b. İki Kelimelikler:

bal ye mez: "silâh adı, bir çeşit top"
gün gör mez: "eşya ismi"
kaşık atmaz: "bir çeşit yemek"
var yemez: "soyut kavram, bir huy"

çakar almaz: "1. alet ismi, 2. soyut kavram"
İş bil mez: "soyut kavram olarak yetenek"
tanrı tanı maz: "soyut kavram, bir fikir"
vurdum duymaz: "soyut kavram, bir huy"

• *Geçişli fiillerden oluşturulan bu örneklerde ağırlık, iki kelimeliklerden yanadır. Tek kelimelik 4 örnek ise, henüz tam olarak isimleşmemiştir. Ancak zaman zaman bunlar da, isim olarak kullanılıyor. İki kelimelik örneklerin çoğu, mecazî anlamlıdır.*

II. Geçişsiz Fiillerle Yapılanlar:**a. Tek Kelimelikler:**

aymaz: "soyut kavram olarak gafil"
çömez: (<çöm-: çömel-) "soyut kavram"
pekmez: (perk-: sağlam ol-) "bir yiyecek"
Solmaz: "bir erkek adı"
şaşmaz: "soyut bir kavram"
tüken mez: "1. eşya ismi, 2. bir içecek"
uymaz: "soyut kavram olarak mugayir"
Yılmaz: "bir erkek adı"

çık maz: "1. soyut kavram, yer ismi"
Kork maz: "bir erkek adı"
sayılmaz: "soyut kavram olarak geçersiz"
Sönmez: "bir erkek adı"
taşın maz: "1. soyut kavram, 2. eşya, mal"
utan maz: "soyut kavram olarak bir huy"
yaramaz: "soyut kavram olarak bir huy"

b. İki Kelimelikler:

düşmez kalkmaz: "soyut kavram"
kuş kon maz: "1. bitki ismi, 2. bir yiyecek"
yüzüne bakılmaz: "soyut bir kavram"

hacı yatmaz: 1. soyut kavram, 2. eşya adı"
ucu bulunmaz: "soyut bir kavram"

• Bu ek için *geçişsiz fiillerle oluşturulan isimlerde, geçişli fiillerin aksine tek kelimelik örnekler daha çoktur: 5'e karşılık 15...* Ancak *tek kelimelik* örneklerde sıfat ağırlıklı denebilecek örnekler ve şahıs adları epeycedir. Şahıs isimleri de, bu fonksiyondaki kullanımları dışında sıfat olarak kullanılırlar.

Bir önceki kategoride görüldüğü gibi, burada da *iki kelimelik* örneklerde *mecazi* anlam ağır basmaktadır. Hatta 5 örneğin hepsi de, gerçek anlamlarının dışındadır. Bunlardan "*ucu bulunmaz*" ve "*yüzüne bakılmaz*" örnekleri, *iyelik 3. teklik*

kişi eki almıştır. İlk örnek ise, bir ikilemedir ve her iki kelimesi de -mAz partisip ekini almıştır. İki kelimelik örneklerin hepsi, aynı zamanda birer "cümle isim"dir.

• Genel olarak -mAZ ekinden meydana getirilmiş isimlerin çoğu, geçişsiz fiillerden oluşmuştur. Geçişli fiillerden oluşmuş isim sayısı 12 iken, geçişsiz fiillerden meydana gelmiş isim sayısı ise 20'dir. O hâlde bu ek klişeleşmiş isim teşkilinde geçişsiz fiilleri daha çok tercih etmektedir.

B) Oluşturulan İsimlerin Niteliği Bakımdan:

I. Soyut Nitelikli İsim ve Kavramlar:

açmaz: "1. santraç oyununda rakibi zor durumda bırakma, 2. karşılık verilemez şey"

anlamaz: "seylenen bir hareketi anlamama durumu"

aymaz: "çevresindeki olup bitenlerden habersiz, gafil"

çakaralmaz: "bozuk, çalışmaz, işe yaramaz olan şey"

çıkamaz: "çıkışı olmayan, çözüm yolu olmayan durum veya şey"

çömez: "birinin yanında yetişmekte olan ve onun yolunu devam ettiren, çırak vs."

düşmez kalkmaz: "Allah için kullanılan bir söz"

hacıyatmaz: "güç durumlardan fedakârlık yaparak sıyrılmasını bilen"

iş bilmez: "elinden iş gelmez, beceriksiz"

kesmez: "keskin olmayan, kör, küt vs."

sayılmaz: "geçersiz olan"

şaşmaz: "kesin, kat'i, değişmez; yanlışlık yapmamaya gayret getme durumu"

tanrı tanımaz: "Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen, ateist"

ucubulunmaz: "çözülmesi zor olan, neticesiz"

umursamaz: "aldırış etmeme bir şeye gereken önem ve dikkati vermeme durumu"

utanmaz: "utanması, hayası olmayan bir huya sahip olma; yüzsüzlük yapan"

uymaz: "aykırı, başka türlü, uygun olmayan mugayir"

varyemez: "cimri, eli sıkı olan"

vurdumduymaz: "anlamazlıktan gelen; duygusu ve anlayışı kıt olan"

yaramaz: "işe gelmez, faydasız şey; gürültü patırtı çıkaran huysuz"

yüzünebakılmaz: "1. pek çirkin ve kötü görünüşlü, 2. göz kamaştırır güzellikte olan"

II. Alet ve Eşya İsimleri:

balyemez: "eskiden kullanılan orta çapta ve uzun menzilli bir çeşit top"

çakaralmaz: "kullanılmayacak kadar eski çakmak veya tabanca"

güngörmez: "yelken bezini sağlamlaştıran iplerin genel adı"

hacıyatmaz: "dibinde bulunan ağırlık dolayısıyla dik bir durum alan oyuncak"

taşınmaz: "ev, tarla, arsa gibi taşınması imkânsız mülk, gayri menkul"

tükenmez: "bir çeşit mürekkepli kalem"

III. Yiyecek İsimleri:

kaşıklatmaz: "hamur işi bir yemek cinsi"

kuşkonmaz: "yaprakları sebze olarak yenen bir bitki"

pekmez: "üzüm ve dut suyundan yapılan bir tür yiyecek veya şıra"

tükenmez: "üzerine daima su katılarak tükenmesi önlenen bir ev içeceği"

IV. Özel İsimler veya Şahıs Adları:

Korkmaz: "bir erkek adı"

Solmaz: "bir erkek adı"

Sönmez: "bir erkek adı"

Yılmaz: "bir erkek adı"

NOT: Bu isimlerin hepsinin *erkek adı* olması, dikkat çekicidir. Ayrıca bu isimlerin tümü de, *mübalâğa* anlamı taşıyor.

V. Yer İsimleri:

çıkamaz: "küçük, dar ve bir yere çıkmayan sokak"

• Daha önce de belirttiğimiz gibi, **-mAz** sıfat-fiil ekiyle oluşturulan isimlerin yarısından çoğu **mecazî** anlamlıdır. Bu özellik, bu partisip ekinin en fark edilir özelliklerinden biridir. Çünkü bu ek, bir vasfı tamamen ortadan kaldırıyor. Şimdi bu özellikteki örnekleri görelim: *açmaz, balyemez, çömez, çakaralmaz, güngörmez, hacıyatmaz, kaşıklatmaz, Korkmaz, kuşkonmaz, Solmaz, Sönmez, tükenmez ucubulunmaz, varyemez, vurdumduymaz, Yılmaz, yüzünebakılmaz...*

Böylece 32 isimden 17'si, *mecazi* anlamda kullanılmış oluyor.

• **-mAz** geniş zaman sıfat-fiil ekinin genel tablosu:

Bu ekle oluşturulan kalıcı isimlerin 12'si *geçişli fiillerden*, 20 tanesi de *geçişsiz fiillerden* meydana gelmiştir.

Bu isimler, *niteliklerine göre* ise şöyle bir sonuç vermektedirler:

Soyut nitelikli isim ve kavramlar: 21 adet

Alet ve eşya isimleri: 6 adet

Yiyecek isimleri: 4 adet

Özel isimler veya şahıs adları: 4 adet

Yer İsimleri: 1 adet.

Sonuçta **-mAz** geniş zaman partisip eki, ekseriyetle *soyut isim ve kavramları* karşılama görevi yapmaktadır. Diğer nitelikteki isimler, soyut isimlerin sayısından oldukça azdır. Demek ki bu ekin en belirgin vasfı, *soyut kavramlar oluşturmasıdır*, diyebiliriz.

GEÇMİŞ ZAMAN SIFAT-FİİL EKLERİNDEN OLUŞAN KALICI İSİMLER:

-DI,-DU Ekiyle:

Bu ek, *bilinen geçmiş zaman* kavramı veren bazı kelimelerde kalıplaşmış isim biçiminde görülür. **-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü** olmak üzere 8 şekli vardır. Aslında bu, bir sıfat-fiil eki değildir. Bununla beraber, ekin yüklemce kullanımından ortaya çıkan ve işimleşmiş kelimeler mevcuttur. Ancak, bu örnekler çok fazla değildir. Burada amaç, *fiili bilinen geçmiş zamanla çekmek değildir*; bilinen geçmiş zaman ekini yapım eki fonksiyonunda kullanmaktır. Ve bu kullanım da, genelde *me-cazî* anlamlıdır: **pişti** "bir kâğıt oyunu"... gibi. Züten amaç bilinen geçmiş zaman olsaydı, o takdirde yalnız *3. teklik kişi çekimi* olmazdı; diğer kişiler de işin içine girerdi. Ancak bu ek, canlı ve işlek bir üretim potansiyeli gösteriyor.

Yine de, fiilden isim yapan ek gibi kullanılan **-DI, -DU** geçmiş zaman partisip ekinin üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmak gerekir. Bu ekin yapısının ve fonksiyonlarının iyice aydınlatılması, ayrı bir araştırma konusu olabilir. Çünkü bu ekle oluşturulmuş olan isimleri, ayrıca "*cümle isimler*" konusuna da dahil etmek mümkündür.

Şimdi bu ekle oluşturulmuş kalıcı isim örneklerini görelim:

A) Geçişli veya Geçişsiz Fiillere Gelmesi Bakımından:

I. Geçişli Fiillerle Yapılanlar:

a. Tek Kelimelikler:

bastı: "bir yemek ismi"

beğendi: "1. bir çiçek ismi, 2. bir yemek ismi"

dövdü: "1. sayıt bir isim, 2. bir alet ismi"

eğdi: "bir alet ismi"

ektı: "soyut bir isim olarak canı çeken"

kuytu: "yer ismi"

verdi: "soyut bir kavram"

b. İki Kelimelikler:

al bastı: "bir hastalık ismi"

ayak bastı: "soyut bir kavram"

dal bastı: "bir meyve ismi"

Hak verdi: "şahıs adı veya soyadı"

Hüda verdi: "şahıs adı veya soyadı"

hünkâr beğendi: "bir yemek ismi"

kaş bastı: "soyut bir isim"

kedi bastı: "soyut bir kavram"

kep bastı: "bir eşya ismi"

kül bastı: "bir yemek ismi"

miras yedi: "soyut bir kavram"

şıp sevdi: "soyut bir kavram"

Tanrı verdi: "şahıs adı veya soyadı"

toprak bastı: "soyut bir kavram"

zıp çık tı: "soyut bir isim olarak türedi"

• *Geçişli fiillerden oluşturulanların çoğununu iki kelimelik olduğu görülüyor: 7ye karşılık 15... Ancak, iki kelimeliklerin bir kısmının hâlâ sıfat gibi kullanıldığını da gözden uzak tutmamak gerekir. Zaten partisipler önceleri sıfat olarak kullanılır, zaman geçtikçe kalıcı isim hâline gelirler. Bu arada bu gruba girenlerde, "bas-" fiilinden yapılan örneklerin ağırlık teşkil ettiğini de söylemeliyiz.*

II. Geçişsiz Fiillerle Yapılanlar:

a. Tek Kelimelikler:

alın dı : "soyut kavram olarak belge"	bin di : "soyut kavram olarak destek"
doğ du : "soyut bir kavram"	Döndü : "şahıs adı, bir kadın ismi"
Durdu : "şahıs adı, bir ekek ismi"	pişti : "soyut kavram olarak bir oyun"
sındı : "bir alet ismi"	türedi : "soyut bir kavram"
uydu : "1. soyut bir kavram, 2. gezegen"	

NOT: *Tahir Nejat Gencan'ın "Dilbilgisi" kitabında "pır tı, pin tı, tor tu" gibi kelimelerin de bünyesinde, bu sıfat-fiil ekinin varlığı söz konusu edilmiştir. Ancak yazar, kelimelerin etimolojik ve morfolojik özellikleri hususunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. Onun için bu örneklere ihtiyatla bakmak gerekir.*

b. İki Kelimelikler:

Ay doğ du : "şahıs adı, bir erkek ismi"	fır döndü : "1. soyut isimk, 2. alet ismi"
gece kondu : "eşya veya madde adı"	gün döndü : "1. bitki ismi, 2. eşya ismi"
imam bayıldı : "bir yemek ismi"	kaptı kaçtı : "soyut kavram, bir oyun adı"
oldu bit tı : "soyut bir kavram"	papaz kaçtı : "soyut kavram, bir oyun adı"
uçtu uç tu : "soyut kavram, bir oyun adı"	zıp çık tı : "soyut bir kavram"

• Bunlardan "*kaptı kaçtı, oldu bitti, uçtu uçtu*" gibi örnekler, *ikileme* biçimindedir. "*Kaptı kaçtı*" örneğindeki ilk fiil geçişli, ikinci fiil ise geçişsizdir.

Böylece *geçişsiz fiillerle oluşan isimlerde, tek kelimelik örneklerle iki kelimeliklerin sayısı hemen hemen eşit oluyor.*

• Genel bir değerlendirme yaparsak; *geçişli fiillerden oluşturulan isim sayısı 7-15=22 iken, geçişsiz fiillerden meydana gelen isim sayısı ise 9+10=19'dur. Şu hâlde -DI, -DU sıfat-fiil ekinden teşkil edilen kalıcı isimlerde, ibre az bir farkla da olsa geçişli fiillere kayıyor, diyebiliriz.*

B) Oluşturulan İsimlerin Niteliği:

I. Soyut İsimler ve Kavramlar:

ayakbastı : "bir yere gelen eşya ya da insandan alınan veri, para gibi şeyler"
bindi : "destek..."
doğdu : "Gaziantep'te doğacak çocuk için kullanılan bir isim veya kavram"

ekti: "1. her yiyeceği canı çeken, 2. başkasının sırtından geçinen, asalak"
 firdöndü: "bir şeyin etrafında dönen şey, kimse; çift halkalı teknik düzen"
 kapı kaçı: "iskambil kâğıtlarıyla da oynanan bir çeşit oyun"
 kaşbastı: "boşuna uğraşma"
 kedibastı: "bir tür tutkal sürme fiili için kullanılan kavram"
 mirasyedi: "hiçbir iş yapmadan kendisine kalan mirası harcaııp yiyen"
 oldu bitt: "aceleyle getirme"
 papazkaçı: "bir çeşit iskambil oyunu"
 pişti: "iskambil kâğıtlarıyla oynanan bir çeşit oyun"
 şıpsardı: "yıldırım aşkı cinsinden çabucak oluşan sevgi"
 toprakbastı: "yabancı bir ülkeye girildiğinde alınan vergi, para gibi şeyler"
 türedi: "birdenbire sivrilen ve kınanan kimse için kullanılan bir kavram"
 uçtu uçtu: "çocukların oynadığı bir çeşit yanıltmaca oyun"
 uydu: "bir şeye bağlı olma durumu; gezegenler için kullanılan bir kavram"
 verdi: "fizikte elektrik miktarı veya ölçü birimi"
 zıpcıktı: "ansızın ortaya çıkan kimse için kullanılan bir kavram, türedi"

II. Alet ve Eşya İsimleri:

alındı: "para veya bir şeyin teslim alındığını gösteren belge, makbuz vs."
 bindi: "destek görevi yapan şey"
 dövdü: "keser, balta gibi aletlerin küt tarafı; tokmak"
 eğdi: "eğme..."
 firdöndü: "bir çeşit kumar aleti veya aracı; yelteke"
 kepbastı: "çift katlı dalyan ağı"
 sındı: "makas..."

III. Yemek ve Meyve İsimleri:

bastı: "kıyma ile pişen sebze yemeği"
 beğendi: "kızartma veya tencere kebabı ile yapılan bir çeşit patlıcan yemeği"
 dalbastı: "bir çeşit sofralık iri kiraz"
 gündöndü: "kabuklu bir çerez, ay çiçeği"
 hünkârbeğendi: "üzerine salçalı et konulan patlıcan ezmesi"
 imambayıldı: "bir çeşit zeytinyağlı patlıcan yemeği"
 külbastı: "ızgarada pişmiş bel kemiği ucundaki et parçası"

IV. Özel İsimler veya Şahıs Adları: (Aslında her türlü çekim ekinden oluşmuş bir kelime, şahıs adı olarak kullanılabilir. Bunu, günümüzde sık sık görürüz).

Aydoğdu: "bir erkek ismi"

Döndü: "bir kadın ismi"

Durdu: "bir erkek adı"

Hakverdi: "bir erkek ismi veya soyadı"

Hüdaverdi: "bir erkek ismi"

Tanrıverdi: "bir erkek ismi veya soyadı"

V. Bitki İsimleri:

beğendi: "bir çeşit sarı çiçek olup, mavisine *beybeğendi* denir"

dalbastı: "irice meyveler veren bir çeşit kiraz ağacı"

gündöndü: "ayçiçeği bitkisi"

NOT: Bu üç örnek, aynı zamanda *yemek-yiyecek isimleri* de olabiliyor. O hâlde bu ek, bitki isimleri oluşumu bakımından elverişsizdir veya işlek değildir.

VI. Yer İsimleri:

gecekondü: "ruhsatsız yapılan ev, barınak vs., derme çatma yapı"

kuytu: "ıssız, sessiz, sapa, uğrak olmayan ve göze çarpmayan yer"

VII. Hastalık İsimleri:

albastı: "loğusa bir kadının tutulduğu ateşli hastalık"

NOT: Son iki kategoriye ait birer örneğin olması, **-DI, -DU** sıfat-fiil ekinin bu vasıflarda kalıcı isim oluşturmaya pek müsait olmadığını gösteriyor.

Şimdi de bu ekle oluşturulmuş olan **mecazî** anlamlı isimlere bakalım: *albastı, Aydoğdu, beğendi, bindi, Döndü, dövdü, Durdu, gecekondu, gündöndü, hünkâr-beğendi, imambayıldı, kaptı kaçtı, kedibastı, kepbastı, külbastı, papazkaçtı, pişti, sındı, türedi, uçtu uçtu...*

• Böylece **-DI, -DU** geçmiş zaman partisip ekinden meydana geldiğini tespit ettiğimiz kalıcı isimlerin 20'si, *mecazî* anlamlı olmuş oluyor. Bu sayı, söz konusu isimlerin yarısına yakınına içine alıyor. Çünkü bu ekle oluşturulan isimlerde, *mecazî* anlam daha ağırlıklı, olarak zihinde yer ediniyor.

• Genel Değerlendirme:

-DI, -DU geniş zaman sıfat-fiil eki ile oluşmuş veya oluşturulmuş kalıcı isimlerin çoğu, yani 20 tanesi soyut kavram niteliklidir. Fakat bu ekin meydana getirdiği isimler içinde en dikkat çekenleri, yemek veya yiyecek isimleridir. Gerçi bunların sayısı 7'dir, ama çoğumuz bu ekle teşkil olunmuş isimleri düşünürken, aklımıza hemen "*beğendi, imambayıldı, külbastı...*" gibi *yemek isimleri* gelir. Onun için bu kategori oldukça güçlüdür, diyebiliriz. Ancak "*ayakbastı, kaptıkaçtı, mirasyedi, türedi, uydu...*" gibi *soyut isimler* de, çok kullanılır ve güçlü bir kategori teşkil eder.

Diğer nitelikteki isimlerin sayı tablosu da şöyledir:

Alet ve eşya isimleri: 7 adet

Özel isimler veya şahıs adları: 6 adet

Bitki isimleri: 3 adet

Yer isimleri: 2 adet

Hastalık isimleri: 1 adet.

Böylece bu ekle tespit ettiğimiz kalıcı isimlerin *toplam sayısı 45* ediyor. Bu isimlerin bazıları, iki nitelikli isim kategorisinde yer alabiliyor.

-DİK,-DUK Ekiyle:

Bir başka *bilinen geçmiş zaman* sıfat-fiil eki de, -DİK,-DUK'tur. "-dik,-dik,-tuk,-tik;-duk,-dük,-tuk,-tük" olmak üzere 8 şekli vardır. İlk bakışta, bu ekin *bilinen geçmiş zaman 1. çokluk kişi çekimi* olduğu anlaşılabilir. Ancak partisip ekleri daha eski ve aslı oldukları için* , gerçek bunun tersidir. Çünkü zaman eklerinden önce sıfat-fiil ekleri vardı ve zaman çekimleri bu eklerden geliştirilerek doğmuştur. Onun için *bilinen geçmiş zamanın 1. çokluk kişi çekimi*, -DİK,-DUK partisip ekinden *analoji* yoluyla ortaya çıkmıştır.

Bu ekin dikkat çeken bir tarafı da, sık sık iyelik ekleri olarak kullanmasıdır: gör **düğ**üm, bak **tüğ**ün, yaz **düğ**ü, oku **duğ**umuz, gez **diğ**iniz, iç **tik**leri... gibi. Örneklerde de görüldüğü gibi, iyelik ekleri bu sıfat-fiil ekiyle *kaynaşmış* durumdadır. Bu ekin iyelik ekleri almayan şekilleri çok fazla kullanılmaz.

Sıfat-fiil eki olarak Türkçenin bütün devrelerinde işlek olan ve birçok kalıcı isim meydana getiren -DİK,-DUK eki yaygın bir ektir. Hemen her tür fiilin sonuna gelip *fiilimsiler* (yaptığı, olduğu...vs.) yaparken, birtakım soyut ve somut anlamlı klîşe isimler de oluşturmuştur. Şimdi bunları kategoriler hâlinde görelim:

A) Geçişli veya Geçişsiz Fiillere Gelmesi Bakımından:

I. Geçişli Fiillerle Yapılanlar:

a. Tek Kelimelikler:

bas **tık**: "bir yiyecek ismi"

doğur **duk**: "soyut bir isim"

saltık (<saltuk): "1. soyut isim, 2. şahıs adı"

bildik: "soyut bir isim"

gördük: "soyut bir isim"

tanıdık: "soyut bir isim"

II. Geçişsiz Fiillerle Yapılanlar:

a. Tek Kelimelikler:

avun **duk**: "soyut bir isim"

güven **dik**: "soyut bir isim"

si **dik** (<siy- işe-): "madde ismi"

Taptuk: "özel isim veya şahıs adı"

yastık (<yat-): "bir eşya ismi"

bilindik: "soyut bir kavram"

konduk (Uygurca): "soyut bir isim"

sün **dük**: "soyut bir isim"

yan **dık**: "bir bitki ismi"

* Hocam Prof.Dr. Osman Nedim Tuna'nın yüksek lisans ve doktora derslerinden öğrendiğim bir husus.

• *Geçişli ve geçişsiz fiillere* gelmeleri bakımından tespit edebildiğimiz 15 ismin hepsi de *tek kelimelik* örneklerdir. Bunların 9'u *geçişsiz fiillerden*, 6'sı da *geçişli fiillerden* oluşmuş kalıcı isimlerdir. Böylece **-DİK, -DUK** sıfat-fiil ekinin kalıcı isim oluşturmada, *nesne almayan fiilleri* daha çok tercih ettiği ortadadır.

Bu isimler içinde "*bildik, tanıdık*" gibi çok iyi bildiğimiz ve sık sık kullandığımız isimlerin yanında, "*doğurduk, gördük, güvendik*" gibi nadir kullanılan ve Zeynep Korkmaz ile Tahsin Banguoğlu'nun tespit ettiği isimler de vardır. "*Saltuk, Tapduk*" gibi isimler ise, tarihidir ve aynı isimdeki kişileri hatırlatmaktadır. Bunların yanında bilhassa Prof.Dr. Zeynep Korkmaz'ın kaydettiği "*sidik, yastuk*" gibi isimlerin etimolojileri ilgi çekicidir.

B) Oluşturulan İsimlerin Niteliği Bakımından:

I. Soyut İsimler ve Kavramlar:

avunduk: "gebe, hamile olan"

bildik: "bilinen kimse, daha önce tanınan; bir kimsenin yakını, akraba, tanıdık"

bilindik: "malûm; matematikte değeri belli olan nicelik"

doğurduk: "gayri meşru çocuk, piç"

gördük: "aynı olan, benzeri, tıpkısı, aynı vs."

güvendik: "başkasına sırt veren, destek olan"

konduk: "ikamet etme, yerleşme"

saltuk: "serbest, bırakılmış, salıverilmiş"

sündük (<sin-'ten olsa gerek): "miskin"

tandık: "tanınan, bilinen kimse; yabancı olmayan, dost, âşina; akraba, bildik"

II. Özel İsimler veya Şahıs Adları:

Konduk: "günümüzde bir yönetmenin soyadı"

Saltuk (<Saltuk): "bir erkek ismi"

Taptuk: "bir erkek ismi"

III. Yiyecek İsimleri:

bastuk: "pestil de denen ve dut, kayısı, üzüm gibi meyvelerden yapılan yiyecek"

IV. Bitki İsimleri:

yandık: "baklagillerden olan ve sıcak, kurak bölgelerde yetişen bir bitki"

V. Eşya İsimleri:

yastuk: "üzerine başımızı koyup yattığımız veya yaslandığımız yassımsı bir eşya"

VI. Madde İsimleri:

sidik: "vücuttan dışarı atılan kirli, atık su; idrar"

Mecazî Anlamlı Olanlar: Aslında bu ekle oluşturulmuş hemen hemen bütün isimler, ekin işaret ettiği şahıs bakımından *mecazî* anlamı sayılırlar. Çünkü yapılan iş "*biz*" tarafından yapılmış gibi görünüyor, ama anlamı "*ben*"e bakıyor. (Bundan önceki **-DI**, **-DU** eki de, bu bakış açısından değerlendirilebilir).

Biz yine de birkaç bariz **mecazî** anlamı örnek seçelim: *avunduk* "gebe", *doğurduk* "piç", *gördük* "aynı", *sündük* "miskin", *yandık* "bir bitki"...

Genel Değerlendirme:

• Bu durumda bu ekle tespit edilmiş 17 örnekten 10'u, *soyut isim* kategorisine girmektedir. Çünkü **-DIk**, **-DUk** geçmiş zaman sıfat-fiil eki, *mecazî* anlam ağırlıklı olmakla daha çok *soyut isimler veya kavramlar* oluşturmaktadır.

Geri kalanların 3'ü *şahıs adı*; birer tanesi de *yiyecek, bitki, eşya ve madde isimleridir*. Bunlardan şahıs adı olanların ikisi (*Saltuk veya Saltık, Konduk*), aynı zamanda *soyut isimdir*. "*Konduk*" kelimesini, bugün bir film yönetmeninin soyadı olduğu için (Kandemir Konduk) özel isimler kategorisine aldık. Ama bu kelime, Zeynep Korkmaz'ın tespitine göre *Uygurcada* soyut bir isimdir.

Bütün bu isimler içinde en değişik olanı "*sidik*" idi. Bunu da, "*madde isimleri*" başlığı altında vermeyi uygun gördük.

-mİş,-mUş Ekiyle:

Bu sıfat-fiil eki, fiil kök ve gövdelerinin çatı anlamlarını değiştirmeden işin yapıp yapılmadığını gösterir. "**-mİş,-miş,-muş,-müş**" olmak üzere 4 şekli vardır. Öğrenilen geçmiş zaman kavramı veren isimler oluşturur. Çok işlek bir ektir. Bazı fiil soylu kelimelerden sıfatlar türetir. Ancak bu sıfatların bazıları, zamanla kalıplaşarak kalıcı isim hâline gelirler.

-mİş,-mUş eki ile en çok *geçişsiz ve edilgen fiil* tabanlarından partisipler oluşur. Bunlar zamanla klişeleşip bağımsız isimler hâlini alırlar. Ancak isimleşen bu örnekler, fazla değildir. Şimdi bunları görelim:

A) Geçişli veya Geçişsiz Fiillere Gelmesi Bakımından:

I. Geçişli Fiillerle Yapılanlar:

a. Tek Kelimelikler:

bilmiş: "soyut bir isim"

görme miş: "soyut bir isim"

Tokta miş: "bir şahıs adı"

geçmiş: "soyut bir kavram"

görmüş: "bir yer ismi"

öde miş: "bir yer ismi"

yemiş: "genel olarak yiyecek ismi"

b. İki Kelimelikler:

görmüş geçirmiş: "soyut bir kavram" öz geçmiş: "soyut bir kavram"
yükünü tutmuş: "soyut bir kavram"

II. Geçişsiz Fiillerle Yapılanlar:**a. Tek Kelimelikler:**

ağlamış: "soyut bir isim" çökmüş: "soyut bir isim"
dolmuş: "bir eşya ismi" doymuş: "soyut bir isim"
Durmuş: "bir şahıs adı" ermiş: "soyut bir isim"
ezilmiş: "soyut bir isim" kokmuş: "soyut bir isim"
Satılmış: "bir şahıs adı" tanınmış: "soyut bir isim"
yaratılmış: "soyut bir isim"

• Böylece **-miş, -muş** geçmiş zaman partisip ekiyle oluşan isimler, *geçişli ve geçişsiz fiillere gelmesi bakımından* eşit bir tablo ortaya çıkarıyor. Her iki tür fiillerden de 11'er örnek tespit etmiş bulunuyoruz. *Geçişli fiillerden* meydana gelen 3 isim *iki kelimeliktir*. *Geçişsiz fiillerden* oluşturulan isimlerin tümü de *tek kelimelik* tir. Bu arada bu kategoriye giren örneklerin bazılarının hâlâ sıfatla isim arasında olup, henüz tam manasıyla kalıcı isim hâline gelmediklerini söylemek de mümkündür: *bilmiş, doymuş...* gibi.

B) Oluşturulan İsimlerin Niteliği Bakımından:**I. Soyut İsimler ve Kavramlar:**

ağlamış: "daima şikâyet edip ağlar gibi konuşan kimse"
bilmiş: "her şeyi biliyormuş görünen, malûmat-fürûş, bilgiçlik taslayan"
çökmüş: "kuvetten düşmüş, ihtiyarlamış, moralman yıkılmış kimse"
doymuş: "isteğini elde etmiş, kanmış kimse; kimyada bir maddeye doyma olayı"
ermiş: "eren, derviş, veli, Allah yoluna adanmış kimse"
ezilmiş: "haksızlığa uğramış, baskı altında kalmış veya sıkıntı içinde kalmış kimse"
geçmiş: "geçen, mazi, evvelde olup meydana gelmiş şey; macera"
görmemiş: "görgüsüz; birdenbire ulaştığı mevkiyi hazmedemeyen..."
görmüş: "görgüsü ve bilgisi çok olan"
görmüş geçirmiş: "tecrübesi çok olan kimse"
kokmuş: "kokusu çıkmış, fena hâlde kokmuş, kokuşmuş; tadı kaçmış iş... vs."
okumuş: "bilgili, kültürlü, okuyarak bilgisini genişletmiş kimse"
öz geçmiş: "kısaca tercümei hâl, ana hatlarıyla hayat çizgisi"
tanınmış: "ünlü, meşhur, şöyle veya böyle niteliği bilinen"

yaratılmış: "yaratılan her şey, mahlûkat"

yükünü tutmuş: "varlığını arttırmış, zengin olmuş kimse"

NOT: Bu ekle meydana gelmiş bazı *soyut isim veya kavramların* alay, istihza ve küçültme ifade etmesi dikkat çekicidir ("*bilmiş*" gibi)...

II. Özel İsimler veya Şahıs Adları:

Durmuş: "bir erkek ismi"

Satılmış: "bir erkek ismi"

Toktamış: "bir erkek ismi; tarihî bir şahsiyet"

NOT: Bu kategorideki üç ismin de, *erkek ismi* olduğu görülüyor. Bu ekle yapılmış kadın ismi yoktur. Buda, dikkat çekici bir husustur.

III. Eşya İsimleri:

dolmuş: "minibüs, taksi gibi bir çeşit taşıt aracı"

IV. Yiyecek İsimleri:

yemiş: "kuru yiyeceklerin genel adı, özel olarak kuru incir"

V. Yer İsimleri:

Ödemiş: "İzmir'in bir ilçesi"

Mecazî Anlamlı Olanlar: Bu ek de sadece *3. teklik* kişiyi hatırlattığı için birçok isimde *mecazî* anlam düşünülebilir. Bunlar içinde en belirgin olanları şunlardır: *ağlamış, bilmiş, çökmüş, doymuş, Durmuş, ezilmiş, görmemiş, görmüş, Ödemiş, Satılmış, Toktamış, yemiş, yükünü tutmuş...*

Genel Değerlendirme:

-mİş,-mUŞ geçmiş zaman sıfat-fiil ekiyle tespit ettiğimiz 22 isimden 16'sı, *soyut kavramları* karşılayan isimlerdir. Bu, büyük bir yekûn demektir. O hâlde, bu parti-sip ekiyle büyük ekseriyetle *soyut isimler oluşmaktadır*. Ve bunların büyük bir kısmı da *mecazî* anlamlıdır.

Kalan örneklerin *3 tanesi şahıs adı, birer tanesi de eşya, yiyecek ve yer ismidir*. Bunlardan eşya ismi olarak kullanılan "*dolmuş*" örneğinin, aynı zamanda "*hiddetlenmiş, pürhiddet olmuş*" anlamına gelen *soyut bir kavram* olduğu da kaydedilmiştir.

Gelecek Zaman Sıfat-Fiil Ekleriyle Oluşan Kalıcı İsimler:

-(y)AcAk Ekiyle:

Normalde gelecek zaman *3. teklik* kişi çekimini temsil eden bu ek, zamanla kalıcı isim oluşturmaktadır: *gelecek* "ati, istikbâl"... gibi. "**-acak,-ecek,-yacak,-yecek**" olmak üzere 4 şekli vardır.

Prof.Dr. Vecihe Hatipoğlu'na göre bu ek, **-(y)A** ve **-cAk** eklerinin üst üste gelmesiyle meydana gelmiştir. * Ekin **-(y)A** parçası, *istek ve gelecek zaman kavramı* taşır. Bilindiği kadarıyla **-(y)AcAk** eki, en erken *XIII. yüzyıldan* itibaren kullanılmaya başlamıştır. *Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde* bu ek, çekimli fiilden çok *partisip fonksiyonundadır*. Bu da, daha önce belirtildiği gibi, zaman eklerinin önceleri sıfat-fiil ekleri olduğunu göstermektedir.

-(y)AcAk partisip ekiyle yapılan sıfat-fiiller, sadece *gelecek zaman kavramı ve özellik anlamı* taşırlar. Ancak bilhassa *özellik anlatımında*, "etken" çatılı fiiller de "edilgen" bir anlam kazanırlar. Böylece bu ekle oluşmuş kalıcı veya klişe isimler, *meçhûllük anlamını* daha çok yansıtır: *giyecek, içecek, yakacak...* gibi.

Bunlar yalın hâleriyle, geçmiş zaman partisiplerinden daha geniş ölçüde *kalıcı isim* olarak kullanılırlar. Şimdi bu kalıcı isimlere bakalım:

A) Geçişli veya Geçişsiz Fiillere Gelmesi Bakımından:

I. Geçişli Fiillerle Yapılanlar: (Bu ekle tespit ettiğimiz isimlerin tümü tek kelimeliktir).

açacak: "bir alet ismi"	alacak: "soyut bir isim"
çekecek: "bir alet ismi"	çizecek: "bir alet ismi"
giyecek: "eşya ismi"	içecek: "eşya veya içecek ismi"
kavuracak: "bir alet ismi"	kıracak: "bir alet ismi"
kesecek: "bir alet ismi"	koyacak: "bir eşya ismi"
salacak: "alet veya eşya ismi"	savacak: "bir alet ismi"
silecek: "bir alet ismi"	sürtecek: "bir alet ismi"
tutacak: "bir eşya ismi"	verecek: "soyut bir isim"
yakacak: "eşya ismi"	yiyecek: "eşya veya yiyecek ismi"

II. Geçişsiz Fiillerle Yapılanlar:

akacak: bakacak: (NOT: Bu iki isim, Tahsin Banguoğlu'nun Türkçenin Grameri adlı kitabında geçmektedir ve anlamları verilmemiştir (228. sayfa).

çıkacak: "bir eşya ismi"	gelmek: "soyut bir kavram"
olacak: "soyut bir kavram"	oturacak: "alet veya eşya ismi"
salıncak (<salan-acak): "eşya ve alet ismi"	

• Böylece kaydettiğimiz 25 örnekten 18'i, *geçişli fiillerden* oluşturulmuş kalıcı isimlerdir. *Geçişsiz fiillerden* meydana gelen isim sayısı ise sadece 7'dir. Bu durumda **-(y)AcAk** gelecek zaman sıfat-fiil ekinin kalıcı isim oluşturmada, *nesne isteyen fiillerden yana olduğu* ortaya çıkmış oluyor.

* Bkz. Vecihe Hatipoğlu, Türkçenin Ekleri. TDK Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1981, s. 20-22.

B) Oluşturulan İsimlerin Niteliği Bakımından:

I. Alet ve Eşya İsimleri:

açacak: "kapak açmaya yarayan aletlerin genel adı"

çekecek: "ayakkabı giymece kolaylık sağlayan bir alet"

çıkacak: "hamamlarda dışarı çıkarken kullanılmak üzere verilen havlu"

çizecek: "ağacı kesmeye yarayan çember kesitli, ucu sivri el aracı"

giyecek: "giyim eşyasının genel adı, giysi, elbise, üst baş"

içecek: "su, ayran, meşrubat gibi içilecek şeylerin genel adı"

kavuracak: "kavurma işinde kullanılan bir alet"

kesecek: "kesme işinde kullanılan aletlerin genel adı"

kıracak: "ceviz, fındık, badem gibi kabuklu yiyecekleri kırmaya yarayan alet"

koyacak: "dolap, sandık, sepet, tabak, kutu gibi eşyaların genel adı"

oturacak: "sandalye, iskemle, kanepeler gibi eşyaların genel adı"

salacak: "üstünde ölü yıkanılan kerevet, teneşir"

salın(a)cak: "genellikle çocukların salındıkları eşya veya oyuncak"

silecek: "arabaların ön camlarını silmeye yarayan iki çubuktan her biri"

sürtecek: "sürtme işinde kullanılan bir alet"

tutacak: "tencere, tava, demlik gibi şeyleri sıcakken tutmaya yarayan bez parçası"

yakacak: "mazot, fuel oil, odun, kömür gibi yakılan maddelerin genel adı"

yiyecek: "yenecek şeylerin genel adı, azık, rızık vs."

II. Soyut İsimler:

alacak: "birilerinden alınması gereken para vs. gibi şeylerin genel adı"

gelecek: "gelecek zaman, ati istikbâl"

olacak: "olması gerekenin önüne geçilemeyen durum"

verecek: "birilerine verilmesi gereken para vs. gibi şeylerin genel adı"

III. Diğer İsimler:

akacak: (Bk. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul bakacak: 1974 Sayfa: 228)

Mecazî Anlamlı Olanlar: Bu ek de gelecek zamanın 3. kişi çekimi gibi kullanıldığından, oluşmuş isimlerin tümü için *mecazî* anlam düşünmek mümkündür. Ancak şu isimler için mecazîlik daha belirgindir: *açacak*, *çekecek*, *giyecek*, *içecek*, *yakacak*, *yiyecek*...

Genel Değerlendirme:

• Böylece **-(y)AcAk** gelecek zaman sıfat-fiil ekinden oluşmuş 24 isimden 18'i, *alet ve eşya isimleridir*. Oluşturulan isimlerin 4 tanesi de, nitelik bakımından *soyut isimler* kategorisine girmektedir. Ancak bazı *eşya isimlerinin* genel bir mana taşımalarından dolayı, *soyut kavram* fonksiyonu da kazandıkları söylenebilir.

Oluşturulan isimlerden 2 tanesinin niteliği belirsizdir. Prof.Dr. Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri* adlı kitabından aldığımız "bakacak" ismi, orada yer ve aygıt isimleri kategorisine konulmuştur. "akacak" örneğini ise, hangi başlık altında vereceğimizi tam olarak kararlaştıramadık.

Bu değerlendirmeye göre, **-(y)AcAk** partisip ekinin *hemen hemen tamamıyla kalıcı alet ve eşya isimleri oluşturmaya yönelik olduğu* ortadadır.

-(y)AsI Ekiyle:

En az işlek olan bir sıfat-fiil ekidir. Bu ekin **-(y)A** *istek eki* ile **-sI** (<slG) *gelecek zaman ekinin* birleşmesiyle meydana geldiği ileri sürülür. Ekin **-sI, -sU** kısmı, *iyelik eki* olarak da değerlendirilmektedir* . Tabiatıyla **-(y)A** eki, *Eski Anadolu Türkçesi* döneminde *gelecek zaman fonksiyonunda* da kullanılıyordu. **-(y)AsI** şekli de, yine bu dönemden beri bir *gelecek zaman partisip eki* olarak kullanılagelmiştir: *turası ogur* "duracak yer" gibi... Normal gelecek zaman fiil çekimi ise, çoğunlukla **-(y)IsAr** eki ile yapılıyordu: *yişer* "yiyecek" gibi...

Bu ekle oluşturulan kalıcı isimler de, eski sıfat-fiillerdir ve **-(y)AcAk** partisip anlamı verirler. Ancak bunlar fiil çekimi özelliklerini tamamen kaybetmiş olup, kalıplaşmış isim hâline gelmişlerdir: *giyesi>giysi...* gibi.

Eski Anadolu Türkçesinde yaygın biçimde kullanılmış olan bu sıfat-fiil eki, günümüzde yerini büyük oranda **-(y)AcAk** gelecek zaman partisip ekine bırakmıştır. Ancak, sınırlı olarak *Türkiye Türkçesinde* de **-(y)AsI** ekinin kullanıldığını görüyoruz. "**-ası, -esi, -yası, -yesi**" olmak üzere 4 şekli vardır.

İsim görevinde kullanılan bazı kelimelerde, Türkçedeki orta hece vurgusuzluktan dolayı ekin **-(y)A** kısmı düşer: *giyesi>giysi, tüttesi>tütsü, yatası>yatsı* gibi.

Bu ekle oluşmuş ve üzerine **-(y)A** *yaklaşma (datif)* ekini almış isimler de vardır: *veresiye...* gibi. Şunlar ise zarf olan örneklerdir: *kıyasıya* (dövüş-), *ölesiye* (at koştur-), *öldüresiye* (vuruş-)...

Sadece **-(y)AsI** ekiyle oluşmuş ve bir dilek bildiren bazı sıfatlar, bugün de sık sık ve özellikle de *Anadolu ağzlarında* kullanılmaktadır: *geberesi* (hayvan), *kör olası* (herif), *patlayası* (adam), *yıkılası* (ev)... gibi.

Ekimizle ilgili bu tanıtıcı bilgilerden sonra, artık kalıcı isim örneklerine geçebiliriz. Yalnız bu örnekler oldukça azdır.

* Bk. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1974, s. 237.

A) Geçişli veya Geçişsiz Fiillere Gelmesi Bakımından:

I. Geçişli Fiillerle Yapılanlar:

alası: "soyut bir isim"

boğası: "eşya ismi"

çalası: "madde ismi"

giysi (<giyesi): "eşya ismi"

veresi: "soyut bir isim"

veresiye: "soyut bir isim"

yiyesi: "bir eşya ismi"

II. Geçişsiz Fiillerle Yapılanlar:

tütsü (<tütesi): "soyut bir isim"

yatsı (<yatası): "soyut bir isim"

• Tespit ettiğimiz bu 9 isimden 7'si geçişli fiillerden, 2'si de geçişsiz fiillerden meydana gelmiştir. Demek ki bu ek, kalıcı isim yapmada daha çok geçişli fiilleri tercih etmektedir. Ne var ki yaklaşma (*datif*) eki almış "veresiye" ile Tahsin Banguoğlu'nun gramer kitabında geçen ve anlamları verilmeyen "alası, boğası, veresi, yiyesi" gibi isimler, bu görüşü zayıflatmaktadır.

B) Oluşturulan İsimlerin Niteliği Bakımından:

I. Eşya İsimleri:

boğası: "astar, astarlık ince bez"

giysi: "giyilecek şeylerin genel adı, elbise, üst baş vs."

yiyesi: "yenilecek şeylerin genel adı, yiyecek, yemek vs."

II. Soyut İsimler:

alası: "alacak, borç verilen şeylerin alınma durumu"

tütsü: "duman çıkarma işi"

veresi: "bedeli ileride ödenmek üzere bir şeyin alınma durumu"

veresiye: "borç, borç olarak satılma işi, verilmesi gereken meblağ"

yatsı: "akşamdan yaklaşık 1.5 saat sonraki vakit; bu vakitte kılınan namaz"

III. Madde İsimleri:

çalası: "yoğurt mayası"

Genel Değerlendirme:

• Böylece **-(y)AsI** gelecek zaman sıfat-fiil ekiyle tespit ettiğimiz 9 kalıcı isimden 5'i soyut isim, 3'ü eşya ismi, 1'i de madde ismidir. Aslında eşya isimleri kategorisine dahil ettiğimiz bazı isimler de, soyut bir kavram taşımaktadır. Yine soyut isimler başlığı altındaki "tütsü" örneği, bir madde ismi de sayılabilir. Ayrıca "yatsı" kelimesi için, belki bir "vakit isimleri" kategorisi teşkil etmek mümkündür. Yani **-(y)AsI** par-

tisip ekinden meydana gelen bazı isimlerde, tam bir *nitelik belirlemesi zordur*. Ama bu ekin *ağırlıklı olarak soyut nitelikli kalıcı isimler oluşturması, belirgin bir özelliktir*.

KAYNAKÇA

- Dilâçar, A. (1971), "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *TDAY*, s. 121-122.
- Bilgegil, M. Kaya (1982), *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergâh yayınları, 2. baskı.
- Ergin, Muharrem (1980), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Boğaziçi yayınları, 5. baskı.
- Gencan, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi*, Ankara: TDK yayınları, 4. baskı.
- Banguoğlu, Tahsin (1974), *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Temel Türkçe Sözlük* (1985), (Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî), İstanbul, *Tercüman* gazetesi yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (1974), Ankara: TDK yayınları, 6. baskı.
- Hatipoğlu, Vecihe (1981), *Türkçenin Ekleri*, Ankara: TDK yayınları, 2. baskı.
- Korkmaz, Zeynep (1969, 1994), *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: DTCF yayınları, 2. baskı; 3. baskı, TDK yayınları.